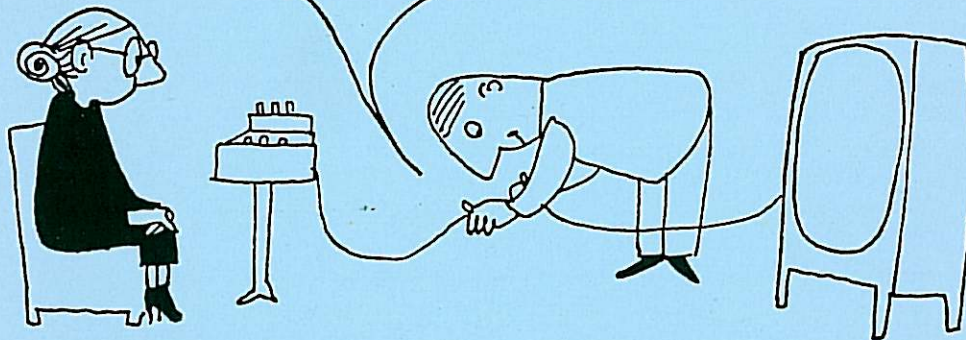

MED DETTE APPARATET VIL
FRØKEN ANDERSEN FÅ HELE
SIN TID TIL DISPOSISJON

Tone Alm Andreassen

Gammel i møte med ny teknologi

Teknologiens betydning for kvaliteten
i eldres hverdagsliv

En rapport fra NBIs forskning om teknologi
og hverdagsliv

Prosjektrapport 55

Tone Alm Andreassen

Gammel i møte med ny teknologi

Teknologiens betydning for kvaliteten
i eldres hverdagsliv

En rapport fra NBIs forskning om teknologi
og hverdagsliv

Norges byggforskningsinstitutt 1990

Prosjektrapport 55
Gammel i møte med ny teknologi
Teknologiens betydning for kvaliteten i eldres hverdagsliv
UDK: 364. 1: 3 - 053. 2
ISBN : 82 - 536 - 0321 - 5

© Norges byggforskningsinstitutt 1990
Forskningsveien 3 b, Postboks 123 Blindern
0314 Oslo 3
Telefon: (02) 46 98 80
Telefax : (02) 69 94 38

Forsideillustrasjon hentet fra :
Vidunderlige nye hverdag
Tarja Cronberg og Inga - Lisa Sangregorio
Pax Forlag A.S , Oslo 1982

Bilder hentet fra :
Norge under Haakon VII 1905-1945
J. W. Cappelens Forlag A.S

INNHOLD

0	SAMMENDRAG	4
	English summary	7
1	PROSJEKTET "ELDRE OG TEKNOLOGI"	8
	1.1 Kort presentasjon - tre hovedtemaer	8
	1.2 Problemstillinger og teoretisk innfallsvinkel	9
	1.3 Metode	12
2	TEKNOLOGI I ELDRES HVERDAGSLIV	19
	2.1 Typer teknologi	19
	2.2 Teknologifinnføring i eldres hverdagsliv	20
3	ELDRES FORUTSETNINGER FOR Å MESTRE TEKNOLOGIINNFORING	22
	3.1 Endringer som følger med alderen	24
	3.2 Kjennetegn ved dagens eldre	33
	3.3 Ulik tilpasning til alderdommen	38
	3.4 Konklusjon: Å mestre eller ikke - hva avgjør?	46
4	VIRKEMIDLER TIL Å REDUSERE HINDRINGER FOR ELDRES BRUK ELLER MESTRING AV TEKNOLOGI	48
	4.1 Å tilrettelegge for eldres forutsetninger	50
	4.2 Å øke eldres kompetanse	54
	4.3 Oppsummering - Å fjerne eldres hindringer og motstand mot teknologi	57
5	TEKNOLOGIINNFORINGENS KONSEKVENSER FOR ELDRES HVERDAGSLIV	58
	5.1 Teknologisk endring og sosial endring	58
	5.2 Hverdagslivets handlinger	58
	5.3 Eldres hverdagsliv	59
	5.4 Handlerundens betydning for kvaliteten i eldres hverdagsliv	64
	5.5 Oppsummering - handlingers tilsiktede og utilsiktede konsekvenser	70
	LITTERATUR	74

0. SAMMENDRAG

Rapporten "Gammel i møte med ny teknologi" er den generelle rapporten fra forskningsprosjektet Eldre og teknologi, finansiert av NTNf og NORAS i fellesskap. Rapporten forsøker å belyse hvordan møtet mellom ny teknologi og gamle mennesker arter seg, sett i lys av to ulike forståelsesrammer: for det først, en forståelse av ulike former for kunnskap, og for det andre, en forståelse av ulike typer handlinger og aspekter ved handlinger.

Rapporten tar utgangspunkt i at teknologinnføring enten kan være bestemt av de eldre selv, eller innført av andre og dermed utenfor Eldres egen kontroll. Problemer knyttet til det å ikke mestre ny teknologi, er størst i de tilfellene eldre ikke kan komme utenom denne teknologien, f.eks. i situasjoner der automatiserte banktjenester er eneste alternativ fordi den betjente filialen er nedlagt.

En forutsetning for å kunne mestre teknologinnføring er kompetanse. Kompetansen er sammensatt av to komponenter: evner og kunnskap.

Eldre skiller seg fra andre aldersgruppene på begge disse to komponentene, forskjellene skyldes dels deres alder (aldersbetingede forskjeller) og dels at de tilhører en annen generasjon (kohortbetingede forskjeller).

De biologiske og psykologiske endringene som skjer med et menneske i aldringsprosessen, fører til redusert funksjonsevne, først og fremst redusert syn, hørsel, styrke, førlighet og bevegelsesevne, men også reduksjoner i evnen til å huske, til å reagere og til å oppfatte. Teknologi som eldre skal kunne mestre, må ta hensyn til denne reduksjonen i funksjonsevne.

Den (eller de) generasjon(ene) som er gamle i dag, vokste opp i en tid med en helt annen teknologi enn dagens og har fått langt mindre formell utdanning enn senere generasjoner. I løpet av livet har de imidlertid tatt i bruk mye ny og for dem både ukjent og uforståelig teknologi.

Samtidig er deres livsform, holdninger og hverdagslivskunnskap preget av deres historiske bakgrunn.

Når eldre ikke mestrer, eller ikke tar i bruk ny teknologi, er det fordi den ikke er i overensstemmelse med deres fysiske, sosiale og kulturelle forutsetninger. Det vil si:

- * at den ikke er utformet slik at den kan brukes av mennesker med redusert funksjonsevne, eller
- * at den har en bruksmåte og funksjon som ikke er i samsvar med innholdet i eldres hverdagsliv, eller
- * at den "opplæring" og oppjustering av det sosiale kunnskapslager som kreves for å mestre teknologien, ikke har funnet sted.

Rapporten peker på to veier å gå for å redusere hindringene for eldres mestring av ny teknologi: å øke eldres kompetanse eller å redusere teknologiens krav gjennom å tilrettelegge den for eldre brukeres forutsetninger. Å øke eldres kompetanse kan skje gjennom å øke deres kjennskap og kunnskap om teknologiske produkter og deres bruk. Å tilrettelegge teknologien også for eldre brukere kan f.eks. skje gjennom en mer brukerorientert teknologiutvikling eller gjennom offentlige kravspesifikasjoner og godkjenningsordninger.

Rapporten avslutter imidlertid med å stille spørsmål om det faktisk er slik at teknologiinnføring alltid er ønskelig for eldre, eller om det er slik at det som framstår som uhensiktsmessig teknologi motstand, i virkeligheten dreier seg om motstand mot uønskede sosiale endringer. Rapporten bruker "handlerunden" - den daglige turen ut av hjemmet for å gjøre innkjøp, betale regninger, poste brev osv. - som et eksempel på en hverdagslig handling som har langt flere betydninger og konsekvenser enn det å få gjort nødvendige ærend. Handlerunden har også betydning for sosial kontakt, sosial kontroll og omsorg, og for identitetsbekreftelse. Teknologiinnføring i og rundt varehandelen og i matoppbevaringen kan endre mulighetene for å oppnå disse "bivirkningene" av handlerunden. Rapporten avslutter derfor med en advarsel om at teknologiinnføring som ensidig retter seg mot handlingers uttalte og rasjonelle formål, kan få store og utilsiktede følger for andre konsekvenser av handlingene -

konsekvenser som kanskje har like stor betydning for hverdagslivets kvaliteter som det å oppnå det uttalte og rasjonelle formålet.

ENGLISH SUMMARY

This report gives a general view over the main theme of the research project "The consequences of technological development for the quality of elderly peoples' lives." The research project is financed by NTNf (Norwegian Council for Scientific and Industrial Research) and NORAS (Norwegian Council for Applied Social Science).

The report points out that elderly people differs from younger in two ways. The age itself has an impact on their ability to master the tasks of everyday life. Many of them have problems with vision, hearing and mobility. Elderly people of today are marked by their cultural history.

When elderly people do not master to-day's technology, it may be caused by the following:

- * Technological products are not constructed in accordance with the qualifications of elderly people,
- * their use and functions are not in accordance with the content of elderly peoples everyday life.
- * Training necessary to master new technology, has not taken place.

These problems can be met by two different kinds of actions:

- * user-orientated technological innovations, or
- * legislation.

The report ends up by raising the question whether technological solutions are always desirable for elderly people, and argues that actions of everyday life mostly have more consequences and effects than the rational, expressed and legitimate one. Technology that only take into consideration the rational cause of action, may have a serious impact on other effects of the action, effects that may imply even more for elderly people's quality of life.

1. PROSJEKTET "ELDRE OG TEKNOLOGI"

1.1. Kort presentasjon - tre hovedtemaer

Prosjektet "Eldre og teknologi", med undertittel "teknologiens betydning for kvaliteten i Eldres hverdagsliv" er et toårig forskningsprosjekt på tilsammen ca. ett forskerårsverk, finansiert av NTNFs komite for Teknologi og samfunn (ca. 2/3) og av NORAS' fri prosjektstøtte (ca. 1/3).

Prosjektet har tre tematisk formulerte hovedproblemstillinger:

1. DE ELDRE I ET TEKNOLOGISK SAMFUNN - en overgripende analyse av den tekniske utviklingens betydninger for de Eldres hverdagsliv.
2. TEKNOLOGI OG ELDREOMSORG - teknologianvendelsen i eldreomsorgen, fokus på forholdet mellom tekniske hjelpemidler og personalressurser.
3. MER ANVENDELIG TEKNOLOGI FOR ELDRE OG FOR ELDREOMSORGEN - få fram en oversikt over behov og krav til teknologien som kan danne grunnlag for utvikling av hjelpemidlene, organisering av gode brukssituasjoner, og tilpasning på personalressurssiden. Dette temaet kaller vi for "brukerorientert teknologiutvikling".

I rapporteringen fra prosjektet har vi valgt å behandle dem hver for seg. Dvs. at vi lager en mer generell rapport der vi forsøker å anlegge et helhetlig perspektiv (denne rapporten) og to delrapporter mer rettet mot spesielle målgrupper: en om teknologiutviklingen og utviklingen i omsorgsbehov, rettet mot administratorer, praktikere og politikere i eldreomsorgen, og en om brukerorientert teknologiutvikling, rettet mot teknologimiljøer.

1.2. Problemstillinger og teoretisk innfallsvinkel

Et prosjekt om teknologiutviklingens konsekvenser for kvaliteten i eldres hverdagsliv, reiser i utgangspunktet en rekke spørsmål som må avklares for at det skal være mulig å si noe meningsfylt om temaet:

- * Hva mener vi med teknologi og teknologiutvikling?
- * Hva er det som er spesielt ved eldre og ved eldres hverdagsliv som gjør det meningsfylt å studere denne gruppen spesielt?
- * Hvem er det nå egentlig som er "eldre"?
- * Hva består deres hverdagsliv i?
- * Hvordan kan en beskrive - eller, enda vanskeligere, måle - kvaliteter ved hverdagslivet, altså livskvalitet?
- * Hvordan kan en vurdere hvorvidt endringer i hverdagslivet også medfører kvalitative endringer, og i tilfellet, hvorvidt de er positive eller negative?

Med teknologi menes i dette prosjektet vitenskapelig kunnskap som brukes til å konstruere og produsere redskaper. Vanlige mennesker møter teknologien i form av redskaper, enten som redskaper de selv kan ta i bruk, eller som redskaper andre, f.eks. sosiale organisasjoner, har tatt i bruk og som de må forholde seg til. Teknologiutvikling er altså ikke teknologideterminisme i betydningen at "teknologisk forandring er en entydig og tilstrekkelig forklaring på sosial endring" (Sørensen 1988:4). Teknologisk utvikling gir mulighet for nye handlingsalternativer. En rekke enkeltvalg av alternativer, summerer seg opp til sosial endring. Aktørene som velger, er altså de sentrale. Hvis vi ikke tok utgangspunkt i dette, ville det ikke være noen mening i å belyse hvordan teknologiutviklingen kan innrettes mer mot eldres behov, da ville det ikke vært mulig å påvirke utviklingen.

Hva som er spesielt ved eldre forsøker vi å beskrive ved å trekke fram to hovedkjennetegn som skiller eldre fra yngre: Det er for det første, at aldringsprosessen setter sine spor i kroppen og hjernen og at alderdommen er en egen livsfase med sine tilhørende roller og forventninger, eller mangel på sådanne. Vi kaller dette for "det aldersspesifikke". Og for det andre, er det at de som er "eldre" i dag, har sin særegne historiske

bakgrunn som påvirker deres holdninger, livsform, erfaringer og kunnskapsgrunnlag. Vi kaller dette for "det kohortspesifikke".

Hvem som tilhører gruppen eldre har ikke vi funnet nødvendig å avgrense med fødselsårstall. Betegnelsen eldre brukes om ulike aldersintervaller i dagligtale. Banker har honnørtilbud for mennesker over 60 år.

Pensjonsalderen er 67 år. Aldersgrensen er 70 år. Reelt er imidlertid flertallet av den yrkesaktive befolkningen pensjonister før de blir 67 år. Vi har foretrukket å leve med denne uklarheten i prosjektet, fordi det ikke har vært nødvendig å trekke noen klar grense og fordi uklarheten gjenspeiler virkeligheten: noen betraktes som og definerer seg som gamle fra de er femti. Andre tenker ikke på seg selv som gamle selv om de nærmer seg nitti.

Hva som kjennetegner Eldres hverdagsliv til forskjell fra yngres, er først og fremst at de utfører vesentlig mindre inntektsgivende arbeid. De bruker noe mer tid på husarbeid og på å dekke personlige behov som søvn, stell og mat, og mer tid på fritidsaktiviteter, først og fremst lesing, TV-seeing og idretts- og friluftsliv. (Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81)¹ Det andre som kjennetegner Eldres hverdagsliv er at de som følge av helsevekkelse også i større grad enn yngre er brukere av ulike offentlige tjenester, som helsetjenester og hjelpeordninger for hjemmet.

Hva som er de viktige kvalitetene i Eldres hverdagsliv, er et spørsmål som ikke kan besvares fullt ut dekkende uten ved å se spesifikt på hvert enkelt menneske. Hva mennesker setter pris på, gleder seg over eller opplever meningsfylt, varierer fra individ til individ. Vi forsøker likevel å si noe generelt, om enn ufullstendig, ut fra generelle kjennetegn ved eldre.

Ut fra tankegangen om at hverdagslivets handlinger består av handlekraft og handlingrom (Cronberg 1986 og 1987) forsøker vi å belyse hvordan teknologien kan påvirke eldre menneskers handlekraft i hverdagen, og hvorvidt teknologien utvider eller innskrenker eldre menneskers

---

¹ Tidsnyttingsundersøkelsen er en utvalgsundersøkelse som bare inkluderer eldre under 75 år og utenfor institusjon. Undersøkelsen utelukker altså de eldste og mest funksjonshemmede eldre.

handlingrom. Med handlekraft menes adgang til redskaper (å vite at de finnes og å kunne ta dem i bruk) og med handlingsrom menes den tidsmessige, sosiale og romlige organiseringen av hverdagslivets handlinger.

Det å objektivt konstatere en utvidelse eller innskrenking av handlekraften eller handlingsrommet, sier imidlertid ikke uten videre noe om kvalitative endringer i den enkelte eldres hverdagsliv. Å bedømme kvaliteten i endringer i menneskers handlekraft eller handlingsrom, forutsetter kunnskap om hvorvidt de faktisk brukte gammel eller tar i bruk ny handlekraft og nytt handlingrom. Konkretisert med et eksempel vi skal komme nærmere tilbake til senere: Det innebærer ikke noen kvalitativ positiv utvidelse av eldres handlingsrom at deres butikktilbud blir utvidet med et stort nytt kjøpesenter dersom kjøpesenteret ligger så langt unna at bil er en forutsetning for å benytte det, og de eldre ikke har tilgang til bil. På den annen side: Det innebærer ikke noen innskrenking i eldres handlingsrom om kolonialen på hjørnet blir nedlagt som følge av konkurransen med det nye kjøpesenteret, dersom de likevel ikke benyttet nærbutikken fordi de foretrekker å handle i en annen butikk, eller fordi de er så immobile at sønnen, datteren eller hjemmehjelpen tar seg av innkjøpene.

Problemstillingene knyttet til en analyse av teknologiutviklingens konsekvenser for kvaliteten i eldres hverdagsliv, er så omfattende og spørsmålene så mange, at vi ikke tør påta oss å gi noen endelige eller absolutte svar. Derimot håper vi at vi kan bidra til en måte å forstå hvordan teknologiutviklingen griper inn i eldres hverdagsliv. Det vil vi i denne rapporten gjøre, ved å ta utgangspunkt i to teoretiske forståelsesrammer: for det første, en forståelse av ulike former for kunnskap, og for det andre, en forståelse av ulike typer handlinger og aspekter ved handlinger.

I forståelsen av ulike former for kunnskap, er det møtet mellom ekspertkunnskapens teknologiske produkter og de eldres hverdagsviten som er gjenstand for vår interesse, og vi skal belyse det fra to vinkler:

1. Hvordan eldre tar i bruk, mestrer og opplever de teknologiske produkter som kommer inn i deres hverdagsliv.

2. Hvordan forståelsen av Eldres hverdagsliv kan innlemmes i de teknologiske system som produserer redskapene.

I forståelsen av ulike aspekter ved hverdagslivets handlinger, er problemstillingene knyttet til:

1. Hvordan hverdagslivets mangespektrede handlinger møter en teknologisk formålsrasjonalitet, og
2. hvilke konsekvenser teknologiinnføring derfor kan ha for hverdagslivets kvaliteter for eldre mennesker.

Problemstillingene kan sies å være generelle dersom man ønsker å belyse teknologiens betydning for menneskers hverdagsliv. Dette prosjektet konsentrerer seg imidlertid om gruppen eldre.

1.3. Metode

Å belyse den tekniske utviklingens betydning for kvaliteten i Eldres hverdagsliv er en stor oppgave og temaet eldre og teknologi har foreløpig vært gjenstand for forholdsvis lite samfunnsvitenskapelig forskning, spesielt i Norge og de andre nordiske landene.

Imidlertid finnes en amerikansk tradisjon i studier av "aging and technological advances". Disse studiene har først og fremst konsentrert seg om to sider ved Eldres liv, nemlig eldre som pasient og eldre som forbruker.

Forbrukerinnfallsvinkelen tar utgangspunkt i at eldre er en stor og økende kundegruppe, og undersøker hvordan eldre sammenlignet med yngre forholder seg til ny teknologi f.eks. nye bank- og betalingstjenester, datakodet prismerking o.l. (Gilly & Zeithaml 1985 og 1987)

Den medisinske innfallsvinkelen har tatt for seg både "Health Care Technology" og såkalt "Ecological Technology". "Health Care"-teknologien dreier seg om diagnostiske apparater og prosedyrer, behandlingsmetoder,

medisiner, proteser (f.eks. kunstige indre organer), biomaterialer, helsetjenesteforskning og såkalt "Biotelemetry" - "fjernundersøkelser". "Ecological" teknologi omfatter Activities of Daily Living (Aktiviteter i DagligLivet) ADL - et begrep som forøvrig også brukes på norsk, det å stelle seg, kle seg, spise osv., bruk av dagligdagse redskaper/apparater som telefon, kjøkkenredskaper osv., transport, kommunikasjon, arbeidsplassutforming, og fritid/rekreasjon. (Haber 1986)

Utgangspunktet for oss var altså at det generelt var gjort lite forskning om teknologiens betydning for eldre, og at den forskningen som var gjort, var konsentrert om spesielle sider ved eldre eldres liv, nemlig deres roller som henholdsvis forbruker og som pasient. Dette ga oss to alternative angrepsvinkler: avgrense posjektet til en konkret problemstilling og gå i dybden i denne, eller søke å gripe bredden i temaet gjennom et mangfold av metoder. Vi valgte det siste. Nettopp fordi feltet på forhånd var lite kartlagt, var det vanskelig å vite om den ene problemstillingen vi eventuelt skulle gå i dybden med, var den mest relevante. Dermed utelukket det første alternative seg selv.

Prosjektdesignet har preg av å være en eksplorerende undersøkelse der data er samlet inn ved hjelp av flere typer metoder og i flere faser, der dataene fylles inn i et teoretisk rammeverk for at de på denne måten skal bli noe mer enn enkeltstående brokker av virkeligheten.

Vår hensikt med prosjektet har vært å bidra med en måte å forstå eldres forhold til den teknologiske utviklingen, ikke å komme fram til endelige og absolutte svar. Rapportene inneholder derfor flere tentative spørsmål enn hypoteser som testes.

Med dette utgangspunktet var kvalitative metoder det naturlige valg. Kvalitative metoder framheves gjerne for sin styrke der det gjelder å finne fram til et helhetsperspektiv heller enn et delperspektiv, der en søker forståelse av sammenhenger og mulige hypoteser, heller enn bekreftelse på eksisterende, eller kartlegging av utbredelse. (Holter 1982)

Kvalitative metoder fremheves også for å ha et fortrinn når forskeren søker et "innenfra-perspektiv" på situasjonen til dem man utforsker. (Holter 1982) Når en skal studere hverdagsliv og livskvalitet er et innenfra-perspektiv en nødvendighet. Da trenger en metoder som tar vare på følelser og subjektive opplevelser.

De metodene vi har benyttet har først og fremst vært intervjuer, både gruppeintervjuer, informant- og respondentintervjuer. Gruppeintervjuene var med ansatte i eldreomsorgen og brukere av eldresenter.

Informantintervjuer har vi først og fremst brukt overfor personer som kommer i kontakt med eldre via sitt yrke for på denne måten å "observere" eldres handlinger utenfra. Overfor eldre selv har vi først og fremst brukt respondentintervjuing for å få fram deres egne erfaringer og opplevelser i forhold til teknologisk utvikling, men vi har også brukt dem som informanter om andre eldre.

Nedenfor følger en nærmere presentasjon av de ulike delundersøkelser vi har gjennomført:

Intervjuundersøkelser om trygghetsalarm og banktjenester

Vi startet prosjektet med å gjennomføre to mindre intervjuundersøkelser på avgrensede temaer: trygghetsalarmer og nye bank- og posttjenester.

Intervjuene var med:

- * administrativ leder og utrykningspersonale i de to trygghetsalarmordningene i Oslo om eldres erfaringer med trygghetsalarm,
- * administrativt personale og funksjonærer (skrankepersonale) i to banker om eldres bruk av nye banktjenester,
- * 5 brukere av trygghetsalarm, både om trygghetsalarm og om bank- og posttjenester.

Til sammen intervjuet vi 13 personer. Intervjuformen var kvalitativ med åpne spørsmål strukturert gjennom samtaleguide for temaene som skulle belyses.

Dagskonferanser i fire kommuner

En viktig datakilde har vært dagskonferanser med personalet i eldreomsorgen. Slike konferanser har vi arrangert i fire kommuner, Drammen, Nesodden, Lillehammer og Vang i Valdres.

Formålet med konferansene var datainnsamling. Metoden har vært å samle de ulike personalgruppene i eldreomsorgen for å få fram de ansattes egne erfaringer med teknologibruk i eldreomsorgen og deres opplevelser av eldres erfaringer med teknologi og tekniske hjelpemidler. Nettopp ved å samle ulike yrkesgrupper og personale både fra institusjonsomsorgen og fra den åpne omsorgen (hjemmetjenestene) har vi fått se erfaringene i et bredere perspektiv. Samspillet mellom personalgruppene under seminaret har gitt en mer helhetlig forståelse av eldreomsorgen og har gitt oss muligheten til å se ulike erfaringer i relieff, dvs. i kontrast til andre erfaringer. Ulempen ved denne formen sammenlignet med intervjuer av hver enkelt ansatt, er selvfølgelig at vi ikke får anledning til å gå så mye i dybden med hver enkelt, noe som selvfølgelig også er langt mer tid- og ressurskrevende. Vi mener likevel at metoden har velegnet for vårt formål.

Metoden har gitt oss informasjon om faktiske forhold, bl.a. om kommunenes organisering av hjemmetjenestene, informasjon om personalets erfaringer og subjektive opplevelser både av egen arbeidssituasjon og av de eldre brukerne av deres tjenester, og indirekte også informasjon om omsorgsarbeidernes holdninger til eldre, noe som bl.a. kommer til syne gjennom deres målsettinger for sitt arbeid.

Yrkesgruppene som har deltatt på seminarene har vært hjemmesykepleiere, sykepleier og hjelpepleiere både fra institusjonsomsorgen og fra de hjemmebaserte tjenestene, fysioterapeuter, ergoterapeuter og vaktmestere. Noen leger har vært påmeldt, men ingen av disse har møtt. Det har vært kommunene selv som har funnet fram til deltakerne etter at vi har presentert hensikten med seminaret.

Opplegget for seminarene har bestått i at vi har åpnet med en innledning som presenterte prosjektet og problemfeltet, og deretter i at deltakerne

har formidlet sine erfaringer gjennom gruppearbeid. Gruppearbeidet har hatt en bestemt struktur: med utgangspunkt i dagens erfaringer skulle deltakerne skissere en ønsket, men ikke for fjern, framtid, og hvilke tiltak som var nødvendige for å nå de ønskete målsettingene.

Framtidsbildet var eldreomsorgen i deres egen kommune, på deres egen arbeidsplass, fem år fram i tida.

Til sammen har ca. 60 personer deltatt på konferansene. Det er utarbeidet egne referater fra hver av konferansene. Alle deltakerne har fått referatene tilsendt og anledning til å kommentere dem.

Før vi avholdt kommunekonferansene, diskuterte vi hvorvidt også eldre selv burde være deltakere på disse konferansene. Hensiktene skulle i så fall være å også få fram brukernes erfaringer med teknologi i eldreomsorgen. Vi lot det være fordi vi var redd for at kombinasjonen hjelpeapparat - brukere, ville resultere i at vi ikke fikk helt ærlig framstilte erfaringer. Brukerne ville kanskje være tilbakeholdende med å gi uttrykk for synspunkter som kunne oppfattes som kritikk, og personale ville kanskje la være å ta fram negative erfaringer knyttet til de eldre.

Vi bestemte oss derfor for å innhente eldres egne erfaringer på andre måter.

Møter med eldre på eldresentere

Vi har arrangert to møter med deltakere på eldresentere på to bydeler i Oslo. Møtene var lagt opp slik at vi startet med en innledning om prosjektet og problemstillingen, og at de eldre deretter kunne komme fram med sine erfaringer. Dette skjedde delvis spontant og delvis som følge av at vi stilte konkrete spørsmål om deres bruk av og holdninger til teknologi.

Til sammen deltok 35 eldre kvinner og 8 eldre menn på disse to møtene.

Intervjuer med eldre

Vi har gjennomført til sammen 9 kvalitative intervjuer med eldre mennesker, 6 kvinner og 3 menn. Intervjuene har vært av 1-3 timers varighet og omhandlet deres hverdagsliv i dag, deres livshistorie, deres bruk av og holdning til teknologiske produkter og dels deres oppfatninger om eldres forhold til den tekniske utviklingen.

Intervjupersonene har vært valgt ut på bakgrunn av bestemte individuelle kjennetegn, f.eks. at de har vært brukere av eldreomsorgstjenester, eller at de har vært personer med spesielle erfaringer på området "eldre og teknologi". Det har vært utarbeidet egne intervjuguider for hver enkelt person, basert på forhåndskjennskap til vedkommende.

Oppsummerende kan vi enkelt dele de eldre vi har vært i kontakt med i forbindelse med prosjektet, i tre grupper:

- * hjelpetrengende eldre som er brukere av eldreomsorgstjenestene, f.eks. hjemmehjelp og hjemmesykepleie,
- * mer "friske" eldre som er brukere av spesiell service for eldre, som f.eks. eldresentrene, og
- * spesielt ressursrike og reflekterende eldre som har gitt oss informasjon både om eget liv som eldre, og mer generell informasjon om det å være gammel i dagens høyteknologiske samfunn.

Eksisterende datamateriale

I tillegg til egen datainnsamling, har vi benyttet to former for eksisterende datamateriale, Levekårsundersøkelsen 1987 som har et eget utvalg av eldre, og andre forskningsrapporter som belyser eldres hverdagsliv. Spesielt har vi funnet materiale fra Norsk Gerontologisk institutt av interesse for dette forsøket.

Alle dataene fra Levekårsundersøkelsen 1987 (LKU 87) har vært tilgjengelig for dataanalyse på Byggforsk, og vi har derfor kunnet gjøre egne kjøring og analyser.

Levekårsundersøkelsen 1987 er en utvalgsundersøkelse gjennomført av Statistisk Sentralbyrå. Utvalget er trukket av blant personer som var 16-79 år ved utgangen av 1986 og var bosatt utenfor institusjon, det endelige utvalget besto av 5051 personer. I tillegg er det trukket ut et eget utvalg på 617 personer 80 år og over. Dette har gitt oss muligheter til å sammenligne de voksne aldergruppene i befolkningen, helt opp til de aller eldste.

2. TEKNOLOGI I ELDRES HVERDAGSLIV

2.1. Typer teknologi

Grovt sett kan de typene teknologi eldre må forholde seg til, deles i to hovedgrupper, ettersom de er produsert med to ulike målgrupper: en almen teknologi og en gruppespesifikk teknologi. Den almene teknologien kan deles i to grupper: infrateknologi og alminnelige hjelpemidler; den er beregnet på det alminnelige publikum. Den gruppespesifikke teknologien er teknologiske redskaper konstruert og produsert for en brukergruppe med et bestemt kjennetegn - i dette tilfellet: nedsatt funksjonsevne.

Eldre må dermed forholde seg til tre typer teknologi:

Almen teknologi:

Infrateknologi eller samfunnsinnebygd teknologi som er den teknologien samfunnsmedlemmene ikke kan komme utenom. F.eks. lysregulert trafikk, bilett- og køautomater, automatiserte banktjenester, telefon, informasjonsteknologi i offentlige etater.

Alminnelige hjelpemidler/redskaper for hverdagslivet som husholdningsapparater, verktøy, underholdningsteknologi.

Gruppespesifikk teknologi:

Spesielle hjelpemidler for funksjonshemmede og eldre som rullestol, gåstol, høreapparat, leselupe.

Disse tre teknologitypene må sees i sammenheng. Utformingen og tilbudet av infrateknologi og alminnelige hjelpemidler påvirker hva som må konstrueres som spesielle hjelpemidler for funksjonshemmede og eldre. I tillegg vil hverdagslivets kvalitet for mange eldre mennesker, være avhengig av innslag av alle typene teknologi.

2.2. Teknologiiinnføring i eldres hverdagsliv

Teknologien kommer inn i eldres hverdagsliv på ulike måter som kan plasseres i en skala med følgende ytterpunkter:

Teknologiiinnføringen kan være **selvvalgt**, ved at den eldre selv går til anskaffelse av et teknologisk produkt. Eller, i den andre enden, teknologiiinnføringen kan være **bestemt av andre**, et sosialt system eller en sosial organisasjon, og dermed være **påtvunget** eller **utenfor eldres egen kontroll**.

Denne organisasjonene kan være hjelpeapparatet, som når et sykehjem innfører maskinelle personløftere for å spare personalets rygger, eller det kan være andre offentlige eller private tjenesteytende organisasjoner eller bedrifter som postverket, bankene, trafikkelskaper eller butikker, som f.eks. innfører automatisert betalingsformidling.

Stort sett kan infrateknologien sies å være den som ligger mest utenfor eldres egenkontroll. Mulighetene til å påvirke denne ligger først og fremst i politisk arbeid for teknologistyring. Hjelpemidlene, både de generelle og de spesielle, er i større grad valgmuligheter som eldre kan, eller kan la være å ta i bruk.

I grenselandet mellom infrateknologi og hjelpemidler, ligger det som kan kalle bygningsteknologien, tjenester og hjelpemidler som bygges inn i boliger og andre bygninger, f.eks. heis, dører som åpner seg automatisk, varmekabler i fortau og inngangspartier, porttelefoner og døråpnere som styres fra egen leilighet. Denne typen teknologi kan eldre til en viss grad selv beslutte å innføre i egen bolig, forutsatt at de har økonomi til å betale kostnadene. Andres boliger og andre bygninger er imidlertid utenfor deres kontroll. Denne typen teknologi kan bidra til å øke eldres selvhjelpenhet og bevegelsesmulighet. Likevel er de eldre henvist til byggherrers villighet og økonomi til å ta i bruk slik teknologi, eller til offentlige myndigheters vilje til å premiere bruk av slik teknologi, eller sanksjonere mangel på dette, eventuelt regulere bruken gjennom lov og forskrifter. Byggeforskriftene f.eks. stiller krav om heis i boliger på mer enn fire etasjer.

Imellom ytterpunktene selvvalgt eller påtvunget, ligger alle former for **påvirkning og motivering** til å ta i bruk teknologi. Her spiller hjelpeapparatet en sentral rolle for mange av de eldre som er i kontakt med dette. Hjelpeapparatet anbefaler, motiverer og til dels anskaffer eldre tekniske hjelpemidler, noen ganger uten at de eldre selv er motivert for å ta dem i bruk.

Problemstillingen i dette prosjektet stiller spørsmål om hva som påvirker hvorvidt eldre tar i bruk, **forholder seg positivt til eller mester slik teknologiinnføring**. Dette dreier seg om et forhold mellom to komponenter - et forhold mellom **eldres forutsetninger og teknologiens krav**. Hindringer oppstår når teknologien stiller krav som ikke er tilpasset eldres forutsetninger.

Problemene knyttet til det å ikke mestre teknologiinnføring kan sies å være mest alvorlig for de eldre selv når det gjelder den samfunns-innebygde teknologien som de ikke kan komme utenom. Problemet er også stort dersom det dreier seg om hjelpemidler som kunne ha avhjulpet en funksjonshemming, men som ikke blir tatt i bruk fordi det ikke er samsvar mellom eldres forutsetninger og teknologiens krav til brukerne. Problemet er noe mindre dersom det dreier seg om teknologiske produkter som eldre kan la være å ta i bruk dersom de ikke ønsker det. Dette forutsetter imidlertid at det finnes alternativer, enten alternative produkter (redskaper) eller alternative måter å gjøre tingene på, og at alternativene gir omtrent tilsvarende velferdsgevinst eller velferdsbelastning.

Problemet knyttet til det å ikke ha kontroll over teknologiinnføringen, kan dreie seg om at teknologiske løsninger eller produkter som kunne lette hverdagen for eldre, ikke blir innført fordi avgjørende instans ikke vurderer dem som viktige eller ikke mener de er verdt kostnadene. Eksempler her er ulike former for moderne bygningsteknologi som er nevnt over.

3. ELDRES FORUTSETNINGER FOR Å MESTRE TEKNOLOGIINNØRING

Generelt kan det som trengs for å ta i bruk teknologiske produkter, beskrives som **kompetanse**². Denne kompetansen er sammensatt av to komponenter: **evner** og **kunnskap**. Evnene er både kroppslige og intellektuelle, det dreier seg om f.eks. kroppslig styrke og førlighet eller om hukommelse og evne til å tenke abstrakt. Kunnskapen kan være tilegnet gjennom livet som den erfaringsbaserte hverdagslivskunnskapen og den kan være kombinert med en yrkeskunnskap som også har anvendelsesmuligheter i hverdagslivet.³

Når teknologi tas i bruk i hverdagslivet, møtes to typer kunnskap: den **vitenskapelige** og den **erfaringsbaserte**, og to typer verdener: den **vitenskapsbaserte produsentverdenen** som **behersker** teknologi og den **erfaringsbaserte hverdagsvirkeligheten** som **bruker** eller **betjener** teknologien.

Et viktig aspekt ved moderne teknologi er at bruken av teknologiske redskaper ikke forutsetter at man kjenner deres konstruksjonsmåte, og at denne konstruksjonsmåten ikke er tilgjengelig for vanlige mennesker uten den vitenskapelige tekniske kunnskapen. Hverdagslivets aktører bruker redskaper som de ikke egentlig vet hvordan fungerer. De kjenner teknikkene for bruk av dem, men ikke teknologien som ligger bak.

Møtet mellom den erfaringsbaserte hverdagsverdenen og den vitenskapsbaserte teknologiverdenen kan bli problematisk:

---

² Da sett bort fra adgang til de teknologiske produktene, f.eks. det at de faktisk er installert, og sett bort fra økonomisk evne til å kjøpe.

³ Et menneskes kunnskapslager er ikke bare bestemt av individuelle egenskaper, men også av den sosiale sammenheng det lever og har levet i. Kunnskapslageret påvirket av sosioøkonomiske forutsetninger, viktig er bl.a. kjønn og klassesilhørighet. Denne rapporten har i stor grad fokusert bare på forutsetninger som kan knyttes til alder. Det er imidlertid viktig å være bevisst om at tradisjonelle sosioøkonomiske forhold har betydning også i alderdommen.

1. Når produsentverdenen ikke har tilstrekkelig kunnskap om innholdet i hverdagslivskunnskapen og innebygger forutsetninger det ikke er dekning for. Det kan være forutsetninger om at folk anvender den formålsrasjonaliteten som teknologien krever, eller at de setter pris på de samme symbolspektene ved teknologien som teknologene gjør, f.eks. at folk leser bruksanvisninger, forstår engelsk og setter pris på fancy bryterpanel.
2. Når hverdagslivets kunnskapslager ikke inneholder begreper om bruk av moderne teknologi og dermed innebærer fremmedgjøring.

I en analyse som spesielt skal ta for seg relasjonen mellom teknologien og gruppen eldre, er det nødvendig å trekke fram hva det er ved eldre som skiller dem fra andre aldersgrupper. Denne forskjellen kan deles i to: noe som er aldersspesifikt, knyttet til det at man har oppnådd en viss alder, og noe som er kohortspesifikt, knyttet til det at man tilhører generasjoner med en felles, spesifikk historisk bakgrunn. Hompland (1988) peker på at det er en tendens til å betrakte det å være eldre som noe statisk, noe uforanderlig, og overse det forhold at hver generasjon eldre har ulik erfaringsbakgrunn som de også tar med seg inn i alderdommen og som påvirker deres opplevelse av det å være gammel.

"Å vera gamal" er ikkje ein konstant størrelse, like lite som det å vera barn eller ung er det. Folk i same alder har i ulike tider svært forskjellige omgivelser og erfaringar. Derfor blir dei også ulike inne i hodene sine." (Hompland 1988:2)

Hompland peker på at vi har en tendens til å tenke at det å være gammel i år 2010 vil være det samme som å være gammel for 50 eller 100 år siden:

"Som om det å vera gamal skulle vera det einaste som ikkje endrar seg i eit samfunn i stadig raskare endring." (Hompland 1988:2)

3.1. Endringer som følger med alderen

Aldersbestemte endringer skjer på flere livsområder:

- * **biologiske endringer:** redusert helse og redusert fysiologisk kapasitet, f.eks. reduserte pustekapasitet, styrke og førlighet (også kalt somatisk aldring),
- * **psykologiske endringer:** endringer i hjernekapasiteten, bl.a. i intelligens, reaksjonsevne, oppfattelsesevne og hukommelse, og til en viss grad også endringer i holdninger til omverdenen, en tilbøyelighet til mer rigiditet og en viss tilbaketrekning fra omverdenen (psykologisk aldring),
- * **sosiale endringer:** i aktivitetsmønster, sosialt nettverk, roller og status (sosial aldring).

Naturlig nok er det en sammenheng mellom disse elementene. Det å få redusert helse kan ofte føre til at man må endre sitt aktivitetsmønster f.eks. fordi man får vansker med å bevege seg ute, eller at man må endre den sosiale organiseringen av hverdagslivet f.eks. fordi man blir avhengig av andres hjelp. Det å forholde seg mer rigid til omverdenen og være mindre mottakelig for endringer kan være en måte å tilpasse seg redusert hukommelse eller orienteringsevne.

I et teknologiperspektiv er imidlertid alle aldringsaspektene interessante, men spørsmålsstillingene knyttet til dem, er delvis forskjellige.

Knyttet til den fysiologiske aldringen, er spørsmålet hvorvidt teknologien utformes under hensyntaken til de spesielle behov som følger med redusert funksjonsevne, og hvorvidt teknologiske produkter kan kompensere for redusert funksjonsevne, altså redusere aldringens funksjonshemmende effekt.

Knyttet til den mentale aldringen, er spørsmålet hvorvidt en slik "alderskonservatisme" er et hinder for å ta i bruk nye teknologiske produkter.

Knyttet til den sosiale aldringen dreier spørsmålene seg om hvilken rolle, teknologien og den tekniske utviklingen spiller for de sosiale sammenhengene eldre inngår i.

Nedenfor skal de aldersbetingede kjennetegnene ved eldre utdypes nærmere.

Biologiske endringer

De biologiske endringene består i en prosess som kan beskrives som "stadig fremadskridende vevsforandringer som med årene fører til svekkelse av organenes funksjoner og evne til samarbeid og til slutt til at organismen dør" (Amundsen m.fl. 1980). Det dreier seg om innsnevring av åreveggene (forkalkning), forandringer i bindevevet og cellesvinn. Dette er en alderssvekkelse, men den arter seg forskjellig fra individ til individ.

Statistisk følger også helsesvekkelse og redusert funksjonsevne med alderen. Statistisk Sentralbyrås Helseundersøkelse 1985 er analysert av Erling Barth (Barth 1987) og viser at andelen funksjonshemmede i ulike aldersgrupper øker med økende alder.

Funksjonshemmede er i denne analysen definert som mennesker med varige vansker i forhold til vesentlige livsområder som

- * å bevege seg i eller ut av egen bolig,
- * å bruke offentlig transport
- * å delta i foreningsliv/fritidsaktiviteter,
- * å ha kontakt med andre mennesker,
- * arbeid, yrke eller utdanning,

eller som må ha hjelp for å klare:

- * innkjøp av dagligvarer,
- * matlaging,
- * renhold av egen bolig,
- * av- og påkledning,
- * personlig hygiene.

Etter denne definisjonen er fortsatt over halvparten i aldersgruppen 67 - 79 år ikke funksjonshemmede. (Ca. 45% er funksjonshemmede). I aldersgruppen over 80 år er derimot over 70% funksjonshemmede. Det er bestemte typer funksjonshemninger som øker med alderen, først og fremst bevegelsehemninger, syns- og hørselshemninger, revmatisme og hjertesykdommer, men også til en viss grad diabetes, lungesykdommer og varige psykiske lidelser.

Den alvorligste form for hjernesvekkelse hos eldre er aldersdemens (også kalt alderssløvsinn eller senil demens). Den rammer hyppigst i aldersgruppene over 85 år. Man regner at ca. 5% av befolkningen over 70 år har tydelige symptomer på aldersdemens⁴.

Redusert helse og førlighet (funksjonshemninger) er altså noe som hyppig rammer eldre mennesker, hyppigere enn i andre aldersgrupper og hyppigst i de øverste aldersgruppene.

Teknologiske produkter som skal kunne brukes av eldre, spesielt av de svært gamle og funksjonshemmede eldre, må derfor tilfredsstille de krav som følger av redusert helse og funksjonsevne.

For å møte synshemninger må produktene f.eks. ha⁵:

- * godt synlig bryterpanel med klart utformede symboler i stor størrelse,

---

⁴ Er det mandag eller juni i dag? ALDERSDEMENS, brosjyre utgitt av Støtteforeningen for aldersdemente og deres pårørende, i samarbeid med Statens Eldreråd.

⁵ Disse listene er bare ment som eksempler og antydninger om hvilke typer krav det kan være aktuelt å stille til teknologiske produkter for at de skal være brukbare for eldre, ikke som noen presis eller uttømmende kravspesifikasjon.

- * tilstrekkelig avstand mellom bryterne/knappene slik at det er mulig å skille dem fra hverandre,
- * bryterpanelet plassert på steder der det er mulig å få god belysning eller med innebygd belysning,
- * bruksanvisning i stor skrift.

Produkter som stiller krav til hørselen, som bl.a. telefonen, bør f.eks. ha:

- * innebygd mulighet til å heve lydstyrken i takt med reduksjonen i hørselsevnen,
- * mulighet til å formidle lyden direkte til den hørselshemmede (for ikke å plage andre i nærheten), f.eks. ørepropper eller teleslynge mot høreapparat.

Produktene som skal kunne brukes av bevegelseshemmede må f.eks. være slik utformet at:

- * de kan betjenes uten store krav til styrke og førlighet, f.eks. ved et "touch"-system,
- * de har betjeningsarmatur som er lett å gripe om også om fingrene er stive og hendene kraftløse.

Produkter som skal være egnet for mennesker med sviktende hjernekapasitet, må f.eks.:

- * ikke stille kreve hurtig reaksjonsevne,
- * ha en utforming som gjør at de "taler for seg selv", noe som bl.a. stiller krav til symbolbruk,
- * ikke være svært sårbare for manglende vedlikehold eller feilbruk som følge av at den eldre brukeren ikke husker, har oppfattet eller fått opplæring i vedlikehold,
- * ha innebygde sikringssystemer som f.eks. kobler ut eller varsler dersom et produkt ikke brukes eller brukes feil.

Produkter som skal kunne brukes av eldre, må ta hensyn til at disse typene redusert funksjonsevne ofte forekommer samtidig hos samme person, multifunksjonshemninger er spesielt vanlig hos eldre. Det kan se ut til at det er lett for produsentene å glemme akkurat dette forholdet. I dette prosjektet har mange fortalt om høreapparater med så små

innstillingsknatter at eldre mennesker med syns- og førlighetsvansker verken kan se dem ordentlig eller betjene dem ordentlig.

Teknologi som skal lette eldres evne til å fungere i dagliglivet, bør være enkel og sikker i bruk, uten å kreve spesielt vedlikehold. Det er to grunner til dette: en helt almen og en spesielt knyttet til eldre.

All teknologi som skal inngå i hverdagslivets rutiner, bør være enkel å bruke slik at denne reelt representerer en lettelse, arbeids- og tidsbesparing, ikke plunder og heft, og den bør ikke være sårbar for svikt i vedlikeholdet. I gjennomføringen av hverdagslivets rutiner er det lett at ressurskrevende vedlikehold blir sløyfet. Dette gjelder uansett aldersgruppe en er beregnet på.

I tillegg bør teknologi for eldre være driftssikker fordi eldre mennesker har dårligere hukommelse og redusert evne til å gjennomføre vedlikehold. Og den bør være enkel å bruke i den forstand at utforming og bruksmåte kan gi gjenkjennelsesopplevelser, ikke kreve at man stadig setter seg inn i nye teknikker for bruk. Derigjennom blir det lettere for eldre å forholde seg til nye produkter. Standardisering kan være et godt virkemiddel.

Psykologiske endringer

Gerontologisk forskning gir ikke entydige svar på hvilke psykologiske endringer som følger med alderen eller når de i livsløpet de opptrer. Forskerne synes å være enige om at de fysiske og mentale ressursene reduseres med alderen, uklarhetene dreier seg først og fremst om de store forskjellene i endringsmønster mellom ulike mennesker. Mange undersøkelser gjort med tverrsnittsutvalg viser at reduksjon i intelligensnivå målt ved intelligenstester inntreffer fra forholdsvis tidlig i voksen alder. Kritikerne av disse resultatene viser til at undersøkelsesresultatene trolig ville blitt anderledes dersom en hadde brukt longitudinelle studier der en fulgte de samme personene gjennom livsløpet. (Guntvedt og Solem 1983)

De longitudinelle studiene som har vært gjennomført, tyder på at reduksjonene inntreer senere i livet enn man tidligere har trodd. Psykolog Sol Seims livsløpsstudie "Tenåringen blir voksen og eldre" (Seim 1988) viser at den gjennomsnittelige intelligenskvotienten var den samme for undersøkelsesgruppen da de var 60 år som da de var 30, men det var individuelle variasjoner innen gruppen. Noen av undersøkelsespersonene scoret høyere som 60-åringer enn som 30-åringer, andre lavere. Den individuelle produktiviteten og reaksjonstiden var stabil. Det kan derfor se ut til at **lærelysten** er mer avgjørende enn **læreevnen**.

Et eksempel fra prosjektet Eldre og teknologi: 92 år gammel mann følger nøye utviklingen i sitt fag, ingeniørfaget, og på sitt interesseområde, utenriks- og sikkerhetspolitikk. Tar i bruk nye teknologiske hjelpemidler som en helt moderne (og kostbar) dreiebenk, tørketrommel og video, samtidig som han selv konstruerer hjelpemidler han ikke får kjøpt, bl.a. en lampe over låsen på inngangsdøra, som automatisk lyser når man trykker ned dørklinken.

Seim beskriver sine eldre undersøkelsespersoner som mer modne og tolerante som 60-åringer enn som 30-åringer, noe hun tilskriver opplevelser og livserfaringer. (Seim 1988:51)

Andre undersøkelser (Guntvedt og Solem 1983) trekker ofte fram at eldre er mer vanebundet enn yngre, også i form av uhensiktsmessig rigiditet. F.eks. forteller hjemmehjelpere i vårt prosjekt hvor vanskelig det er å få gamle mennesker til å ta bort filleryene fra gulvene selv om de er skrøpelig til beins og faren er stor for at de en dag snubler i filleryen og brekker lårhalsen. Sterk vanebundethet kan imidlertid henge sammen med fysisk og mental svekkelse og representere en form for tilpasning til dette.

Sosiale endringer

Aldringsprosess avhenger ikke bare av det som skjer inni det enkelte individ. Like viktig er det som skjer i samspillet mellom mennesker, i møte med andre eldre og i møte med yngre. Hvordan eldre definerer seg

selv, er bl.a. en konsekvens av hvordan andre definerer, eventuelt utdefinerer, dem. Rollen som eldre, holdningen til eldre, mytene om eldre er med på å bestemme hva det vil si å være gammel. Dette kalles for "sosial aldring" og betegner forandringer som skjer i den gamles forhold til andre mennesker eller sosiale systemer.

Sosialt medfører alderdommen nye roller og ny sosial status bl.a. gjennom pensjonering fra arbeidslivet og gjennom at ektefellen dør. De nye rollene kan ha ulike konsekvenser for kvinner og menn. For menn medfører pensjonistrollen et farvel til yrkeslivet, for kvinner som har vært husmødre mesteparten av sitt voksne liv, medfører pensjonistrollen at de får egne inntekter og mannen hjemme hele dagen. Rollen som etterlatt, er en rolle som hyppigst tildeles kvinner fordi menn har kortere gjennomsnittlig levealder.

Overgangen til pensjonisttilværelsen åpner også inngangen til et eget system av tilbud for eldre, fra honnørbillett og transporttjeneste til Pensjonistteater og eldresenter med ulike service og aktivitetstilbud.

Gerontologien opererer med to ulike teorier om den sosiale aldringsprosessen: aktivitets"teorien" og tilbaketrekningsteorien. (Solem, udatert) **Tilbaketrekningsteorien** presenterer en psykologisk og biologisk betinget, men likevel ønsket tilbaketrekning fra tidligere sosial deltakelse, som ender i den endelige tilbaketrekning - døden. Samhandlingen reduseres både ved at de eldre selv trekker seg tilbake, og ved at samfunnet løsner på de bånd som binder eldre til sosioøkonomiske systemer.

Aktivitets"teorien" er egentlig en kritikk av tilbaketrekningsteorien som legger vekt på at tendenser til redusert sosial deltakelse primært skyldes at samfunnet støter de eldre fra seg og hindrer dem i å delta aktivt, mens de eldre selv ville ønsket en mer aktiv deltakelse, noe som også ville øke deres trivsel.

Solem selv presenterer en forståelsesmodell der de eldres tilgang til individuelle, sosiale og materielle ressurser bestemmer deres mulighet for å kunne påvirke sin situasjon og derigjennom deres aktivitetsnivå.

Utgangspunktet er en teori om at menneske vil tilpasse seg sine muligheter og bli tilfreds med disse gjennom å redusere sine forventninger.

Han referer til undersøkelser fra 70-tallet, der en har målt personers generelle forventninger om hvorvidt det som skjer med en, kan påvirkes av en selv, gjennom en psykologisk "internalitet" - "eksternalitet"stest. Internalitet refererer til en persons opplevelse av selv å styre eller påvirke det som skjer med en, mens eksternalitet refererer til en opplevelse av styring fra ytre krefter utenfor egen kontroll.

Undersøkelsene viste en positiv sammenheng mellom alder og forventninger om eksternal kontroll, slik at eldre var mer tilbøyelig enn yngre til å oppleve avmakt og avhengighet i forhold til ytre krefter.

Solem forklarer denne forskjellen mellom eldre og yngre med henvisning til sin ressursmodell. Forskjellen forklares med en reduksjon i tilgangen på ressurser: fysisk kapasitet, førlighet, helsetilstand, nedvurderende holdninger eller tap av sosial posisjon, ikke tilrettelagt fysisk miljø eller redusert inntekt.⁶

I et teknologiperspektiv er ressursmodellen interessant fordi en kan stille spørsmål om teknologien kan bidra til å øke eldres ressurser eller om den bidrar til å redusere dem.

Imidlertid er det ikke sikkert at tilbaketrekningsteorien og aktivitetsteorien bør ses som gjensidig utelukkende. Kanskje gir det et mer meningsfylt perspektiv å se dem som delvis utfyllende, som faser i aldringsprosessen. Dagens norske samfunn har en aldersgrense for

---

⁶ Denne modellen kan utfylles med et kohortperspektiv der det kan stilles spørsmål årsaken til at de eldste aldersgruppene opplevde seg mer utenfrastyrt skyldes at deres kohort, spesielt i oppveksten da deres "sosiale kunnskapslager" ble dannet, har opplevd seg mer utenfrastyrt enn senere generasjoner. Kanskje har de mer opplevd at deres "livsskjebne" har vært beseglet, at det bare har vært å tie og tåle. Mens senere generasjoner har vokst opp i perioder der utdanning og økende velstand har gitt dem flere ressurser og derigjennom en større opplevelse av å kunne styre sitt liv. Dersom dette er tilfellet vil framtidens eldregenerasjoner oppleve seg betraktelig mindre utenfrastyrt enn dagens og fortidens.

tilbaketrekning fra yrkeslivet på 70 år, en alminnelig pensjonsalder på 67 år. Den "faktiske pensjonsalder" - den alderen da flertallet i befolkningen har pensjon i stedet for inntektsgivende arbeid som viktigste inntektskilde - er noe lavere, rett under 65 år.⁷ Samtidig er dagens eldre friskere enn de som ble eldre for bare ti år siden. For mange faller altså ikke pensjonstidspunktet sammen med det tidspunkt da kroppen og livslysten er utslitt. Som nevnt er under halvparten i aldersgruppen 67-80 år funksjonshemmet. Alderdommens første fase synes derfor for mange å kunne være en fase med relativt høyt aktivitetsnivå.

Aktivitetene i denne fasen vil likevel kunne være preget av vissheten om at den ikke kan vare evig:

Johanne, 75 år, tidligere butikkeier:

"Uvilkårlig så tenker man, ja, hvis jeg er heldig så har jeg kanskje fem gode år igjen. ... Jeg er blitt litt giddalaus, synes jeg har hengt i klokkestrengen så lenge at nå får det være nok. Det er en god del ting jeg skulle har gjort og det er så lite tid igjen."
(eget datamateriale)

Hun mener man bruker tiden mer som man har lyst, når man blir eldre, og at man prioriterer mer i lys av at livet kanskje snart tar slutt.

Alderdommens senere faser vil trolig være mer preget av redusert helse, av at mange nærstående er borte, av redusert aktivitetsnivå og av tanken på døden som ikke lenger er så fjern, ja av tilbaketrekning fra livet. Uttrykket "gammel og mett av dage" har vel ikke helt mistet sin mening?

Sverre:

"Da jeg skaffet med ex libris, tegnet jeg en skisse av hvordan det føltes å bli gammel. Jeg tegnet et åpent vindu mot havet. I forgrunnen var skrivebordet og skrivesakene, og fra stranden utenfor så vi kjølvannet til et skip som dampet mot horisonten. Det er den veien vi skal gå - over på den andre siden." (Ulstrup 1986:112)

---

⁷ Kilde: Dagfinn Ås, NBI: analyse av data fra Boforholdsundersøkelsen 1988.

Agnete:

"Jeg er i grunnen forberedt på å lukke øynene og sette meg godt til rette. Føler at det glipper unna så mye i livet. Det interesserer meg ikke lenger så mye." (Ulstrup 1986:115)

Det som imidlertid har skjedd er at denne fasen er utsatt, skjøvet lenger fram i tid fordi den gjennomsnittlige levealder er økt, samtidig som helsetilstanden er bedret. Poenget kan illustreres ved følgende sitat hentet fra en artikkel av lektor ved Institut for nordisk folkeminne ved Københavns universitet, mag. art. Birgitte Rørbye:

"Den gjennomsnittlige levealder for kvinner har undergået meget kraftige endringer i de seneste hundrede år. Deres alder er rundt regnet blevet fordoblet. Kvinder født 1840/44 døde inden deres yngste barn var konfirmeret, dvs. før de var 50. ... Den neste kvindegeneration, født 1880/84, nåede at se børnene flytte hjemmefra. De døde før de var 60. ... I 1900-tallet er levealderen steget yderligere. Kvinner født i begyndelsen af dette århundrede er døde før de 70, medens de, der blev født i anden halvdel, kan forvente at leve til 80-årsalderen. Kvindene i min mors og min egen generation har altså for første gang i historien fået en alderdom, som aldrig har eksisteret før, statistisk sett." (Dyrholm (red) 1987)

3.2. Kjennetegn ved dagens eldre

Det som spesielt kjennetegner den generasjonen mennesker som i dag er eldre, er det som her er kalt for "det kohortspesifikke". I det ligger alle de forhold som kan tilskrives det at de har en helt bestemt og delvis felles historisk bakgrunn, som igjen har gitt dem livserfaringer og kunnskapsgrunnlag som er særegne nettopp for denne generasjonen⁸. Kort

⁸ De som kalles "eldre" er jo egentlig ikke en generasjon, men minst to, avhengig av hvor man setter aldersgrensen, dvs. født fra før

skolegang og lav formell utdanning kjennetegner den eldre generasjonen sammenlignet med generasjonene under. I aldersgruppen 67-79 år har bare 33% av mennene og 17% av kvinnene utdanning utover grunnskole, mens gjennomsnittet for befolkningen over 16 år er 60% for menn og 50% for kvinner.⁹

Berger og Luckmans begrep om "sosiale kunnskapslager" gir et inntak til forståelse av hverdagslivskunnskapen.

I følge Berger og Luckman (1966/79) oppleves hverdagsvirkeligheten som virkeligheten par excellence, den overordnede virkelighet. Den synes som en ordnet virkelighet, organisert rundt personenes "her og nå", der det nærmeste er direkte tilgjengelig for egen kroppslig manipulasjon. Den er intersubjektiv, den deles med andre, og den tas for gitt. Den er både romlig og tidsmessig strukturert. Hverdagens verden har et sosiale kunnskapslager som overføres fra generasjon til generasjon og som individene gjør bruk av i hverdagen. Tilgangen til et slikt felles sosialt kunnskapslager setter rammen rundt hverdagens sosiale interaksjon.

Alt innhold i det sosiale kunnskapslageret er imidlertid ikke like relevant for alle samfunnsmedlemmer, så vi strukturerer vårt personlige kunnskapslager etter relevans.

Berger og Luckmann sier at da "det pragmatiske motiv dominerer hverdagen, får standardviden, dvs. viden der begrenser seg til praktiske ferdigheter i rutinehandlinger, en central plassering i det sosiale videnslager." (Berger og Luckmann 1966/79:58) De bruker telefonen som eksempel: vi vet hvordan vi skal bruke den og hva vi skal gjøre hvis den en dag ikke virker. Det betyr ikke at vi vet hvordan vi skal reparere den, men at vi vet hvor vi skal henvende oss for å få fatt i noen som kan reparere den.

Hverdagskunnskapen er sosialt fordelt. Forskjellige individer i ulike posisjoner sitter inne med forskjellige kunnskaper. Den kunnskap et

---

århundreskiftet til ut i 1920-årene.

⁹ Kilde: Levekårsundersøkelsen 1987, Statistisk Sentralbyrå.

menneske innehar, er ikke helt overlappende med alle andres, noe deles med noen, annet med andre, og noe er helt personlig. En del av hverdagskunnskapen, er imidlertid kunnskapen om at jeg selv ikke vet alt, men at jeg vet at det finnes noen andre som vet. I noen tilfeller vet jeg ikke hvem som vet, men må først kjenne til hvem som har kunnskap om hvem som vet.

En utdyping av den historiske dimensjonen ved begrepene "sosialt kunnskapslager" og "standardviten", gir et fruktbart inntak til å forstå en side ved eldres forhold til ny teknologi. Det sosiale kunnskapslager med sin tilhørende standardviten, er ikke konstant i sitt innhold. Innholdet endres som følge av endringer i samfunnet det utformes i, en prosess der basisinnholdet innlæres gjennom primærsosialiseringen (barndommens læring og vekst inn i samfunnet), men der innholdet endres (eller bør endres) gjennom sekundærsosialisering (læring og fornyelse av tidligere ervervet kunnskap i voksen alder). Med tiden vil deler av den standardviten som ble innlært i primærsosialiseringen, bli uaktuell for daglig bruk og etterhvert få mer historisk interesse. F.eks. var flatbrødbaking tidligere en alminnelig del av kvinner standardviten om hushold, i dag er det noe som for mange hører hjemme i folkelivsskildringer.

Denne historiske dimensjonen kan betegnes som "generasjonsspesifikke elementer ved det sosiale kunnskapslageret".

Dagens eldre ble født en eller annen gang i løpet av de første tiår i dette århundret eller rett før århundreskiftet. Noen av dem opplevde første verdenskrig som barn eller ungdom, andre er født først etter denne. Alle har opplevd depresjonstiden i tredveårene og annen verdenskrig. Betydningsfulle teknologiske nyvinninger har formelig strømmet inn i deres hverdagsliv. De har sett utbygging av jernbane, telefon, kringkasting og senere biltrafikken og luftfarten. De vokste opp med parafinlamper, vedkomfyr, utedo og vannpumpe på gårdsplassen. Inn i boligene sine har de fått innlagt vann, vannklosett, varmtvannsbereder, elektrisk oppvarming eller sentralfyring. De har

En illustrasjon av hendelser som har bidratt til å forme det sosiale kunnskapslager til dagens eldre :

1909 Bilens fremtid i Norge.

I «Berliner Lokal-Anzeiger» betegnes Norge som et land som egner seg særlig for et utviklet automobilvesen. Motstanden mot automobilene her i landet karakteriseres som sneversynt og dum, og forfatteren ser særlig i bevisenes uvilje mot automobilene en konservativ vedhengen ved det gamle skyss-skaffersystem. Tross alt mener forfatteren at motstanden ikke nytter noe. De vanskelige samferdselsforhold, mangelen på jernbaner og automobilens stadige forbedring som transportmiddel vil om ikke så mye Norge til et land hvor automobilene spiller en overveiende rolle i samferdselsmiddelet.

1920

Sporveisstreiken.
Kjøp en kraftig «Mercedes» automobil. Hvis De ikke selv kan kjøre, saa lei Dem en chauffør. Godtsom ny udmerket vogn med ny gummi. Plads for 7 pers., selges for 15.000,00. H. Wilhelmsen, Brogt. 7, besees ved hr. West, Fro. Ga. Mo, Elisenbergveien.

1913

Første telefonsamtale fra Kristiania til Harstad.

20/10. Nylig hadde vi den første telefonforbindelse fra Kristiania til Narvik, og nå har vi også snakket med Harstad i telefonen. Når en ten-

1913 Det mørke Norge.

Uhyggelige glimt av livsvilkårene i Finnmark.

16/1. I medisinaldirektørens beretning skriver distrikts-læge Egenæs om sunnhetstilstanden i 1910 på Karlsøy. Klint strandstedet består av 16—17 elendige hytter som klint sammen i en dyngje. De færreste beboelses-2 meter fra gulv til tak. Og i disse hyttene bor 8—10 mennesker. I en av dem, som består av $2 \times 2 \times 1,7$ (høyden) samt et tilsvarende lite ann, kone og fem barn.

1912

Statens nye flyplass innviet.

Disse hyttene skal egentlig Tæring.
22—23/9. Statens nye flyplass i Lillestrøm, Kjeller, er innviet med en rekke minutt. Rittmester Dagen mester Th. høyde og sa Over byen i høyde. Foll-

Norge får verdens kraftigste trådløse.

Rekord-spenn over Atlanterhavet.

6/9. Telegrafdirektør Heftye har vært i London og sluttet kontrakt med Marconiselskapet om å opp-

Tjenestepikene har våget å danne fagforening!

1911

Umulig forlangende å være fri klokken 21.

Første kringkasting

Historisk stund i telegrafstyret.

Telegrafdirektørens roste den første.

16/12. Den midlertidige kringkasting fra Kristiania begynte i går kveld. Et av kontorene i telegrafstyrets radioavdeling var for anledningen omdannet til studio, med flygel, notestoler og alt til faget hørende. På slaget 9 begynte telegrafdirektor Nickelsen sin åpningstale, og fremholdt kringkastings betydning. «Intet av Andelig

Første gudstjeneste kringkastet

27/12. Aftengudstjenesten i Vor Frelsers kirke ble kringkastet 1. juledag. Man ble sittende i stille undren over hvor godt det høstes og hvor festlig det virket. Men da så menigheten istemte «Her kommer dine

arme smaa», var det som selv å sitte i kirken, og man stemte uvilkarlig med i den vakre salmen. Hvert ord høstes tydelig, og det var umulig å holde øyet tørt. Pastor Bredo Lund forrettet.

1924

tatt i bruk vaskemaskiner, kjøleskap, dypfryser, elektrisk komfyr, støvsuger, miksmaster, brødrister, oppvaskmaskin, fotografiapparat, radio, TV og telefon. Og i dag presenterer reklamen dem for mikrobølgeovn, hjemmedatamaskin, videospiller, cd-spiller og tørketrommel. Deres sosiale kunnskapslager inneholder standardviten om hvordan de skal betjene de tidlige husholdningsapparatene. De har mestret innføring av teknologi som de ikke nødvendigvis vet hvordan fungerer som apparat. Og mange av dem betrakter disse teknologiske produktene som hjelpemidler de ikke vil kunne unnvære.¹⁰

Sent i livet må de imidlertid nå forholde seg til enda nye teknologier. Det dreier seg om redskaper basert på kunnskap de ikke har, f.eks. om elektronikk, og om redskaper de ikke kjenner bruksmåten for og som ikke har en naturlig plass i deres hverdagsliv, f.eks. automatisert betalingsformidling. Verken den teknologiske eller den sosiale brukskunnskap om disse redskapene inngår i deres sosiale kunnskapslager. Det å mestre og å ta slike redskaper i bruk, krever at deres sosiale kunnskapslager utvides med nye typer kunnskap.

Det sosiale kunnskapslager er et sosialt produkt, skapt av egen livserfaring fra barnsben av, dels unikt, dels felles med andre med samme sosiokulturelle bakgrunn. Et bestemt sosialt kunnskapslager vil være knyttet til en bestemt livsform, knyttet til sosial klasse og sosialt kjønn. Livet som gammel, hvordan mennesker forholder seg til det å bli eldre, avhenger av disse sosiale sammenhengene.

For en del eldre vil det sosiale kunnskapslageret også være formet av erfaringer knyttet til det å være syk og funksjonshemmet. En sykdom og funksjonshemning er ikke bare en personlig opplevelse, det innebærer også deltakelse i bestemte sosiale sammenhenger der man som syk og funksjonshemmet tildeles bestemte roller. I forhold til behandlings- og

---

¹⁰ En del har imidlertid vanskeligheter med å mestre ny og andeledes uforming av produkter de kjenner, f.eks. radioen som ikke lenger innstilles på Oslo, men på FM 88,7 for P1, eller minibankene som ett sted spør etter koden først og et annet sted først ber deg trykke for beløpet du skal ta ut.

hjelpeapparatet får en pasient- og klientrollen som i stor grad innebærer en underordnet, passiv mottakerrolle i forhold til hjelpere og behandler som har ekspertrollen og er "de som vet best"¹¹. Behandlings- og hjelpeapparatet fokuserer på svakhetene (hjelpebehovet) - naturlig nok siden dette er årsaken til at apparatet er kommet inn i bildet - og fordi det er problemene som er grunnlag for tildeling av hjelp, er det disse som blir fokusert. Et viktig spørsmål er om ikke pasient- og klientrollen dermed bidrar til egenoppfatning av seg selv som maktesløs, som en som ikke mestrer hverdagen, og om ikke denne oppfatning også vil ha konsekvenser for hvordan man mestrer også andre livssituasjoner, f.eks. teknologiinnføring i hverdagslivet.

3.3. Ulik tilpasning til alderdommen

Både litteraturen og datainnsamlingen i dette prosjektet har presentert en rekke forskjellige eldre mennesker, mennesker som forholder seg ulikt til det å bli gammel og mennesker som opplever alderdommen forskjellig. Noen gamle mennesker lever livet som gammel på samme måten som de har levd tidligere. Noen markerer at pensjonisttilværelsen er en ny livsfase. Noen lever en aktiv alderdom og opplever den positiv. Noen føler seg passivisert og satt utenfor og synes alderdommen er trist. Noen har ønsket å trekke seg tilbake fra tidligere aktiviteter og forbereder seg på livets avslutning.

Det er mulig å foreta en viss kategorisering av noen ulike måter mennesker forholder seg til alderdommen på. Kategoriene blir grove, men de kan likevel være meningsfulle for å forstå menneskers ulike tilpasning til alderdommen. Det er imidlertid ikke sikkert at mennesker vil forholde seg likt til å det å være gammel gjennom hele alderdommen. Kanskje vil man forholde seg ulikt i ulike faser av alderdommen.¹²

---

¹¹ Dette er bl.a. beskrevet i kap. 11 i Tone Alm Andreassen: "Funksjonshemmede og boligpolitiske virkemidler. Rett og mulighet til egen egnet bolig", FFO 1987.

¹² Jmf. tidligere diskusjon om tilbaketrekningsteorien og aktivitets"teorien".

Å være aktiv og ikke definere seg selv som gammel

Noen eldre fortsetter livet uten å plassere seg i forhold til noen slags "aldersgrense", de gjør det de alltid har gjort eller de holder fram med sin stadige søken etter nye opplevelser og utfordringer. Noen sitater fra intervjuer med eldre som illustrasjon:

Audhild:

"Det var en glad stund da jeg 68 år gammel i Aulaen fikk mitt testimonium som cand.mag. Jeg var stolt fordi de små grå hadde virket, og studentene klappet for den gamle student. ... Inntil jeg var 85 år, var jeg redaktør. Jeg sluttet, ikke fordi hodet var dårlig, men fordi jeg var redd for de glatte veiene i mørkret. Men jeg tenkte, du kan gjøre meget ennå og meldte meg som medarbeider i etnologisk gransking. Det betyr at jeg via databank samler opplysninger til bruk for lærere, forskere, studenter som tar hovedfag, og utlendinger. ... Jeg tenker av og til: "Hvordan kan du som er så gammel, la være å tenke på alderen, glemme hvor gammel du er?" (Ulstrup 1986:11-13)

Helga:

"Jeg skal på arbeid, på vaskejobb. Jeg må det skal jeg få penger til å reise. Jeg drar verden rundt så og si." ... "Er snart 81 år, men jeg har vasket i mange år, kunne simpelthen ikke sette bort kosten. ... "Jobber du ennå?" spør mange. Ja skal jeg leve som jeg gjør, må jeg jobbe iallfall til jeg blir 90. ... - Har ikke mennesket noen aldersgrense? "Det er vel forskjellig. Det er ikke noen grense for meg på noe, ha, ha!" - De vil ikke være hjemmehjelp for gamle da? "Nei jeg vil ikke være hos gamle folk. Det er ikke noe morsomt, stakkars mennesker! Nei, jeg vil heller være sammen med levende mennesker." ... "når jeg ser andre gamle stavre seg bortover, sier jeg til meg selv at gid så godt de har det som kan avfinne seg med å være så gamle! Selv stormer jeg av sted for full fres! Det er en kunst å bli gammel. Jeg har ikke lært det ennå." (Ulstrup 1986:28-33)

NN:

- 86år, hvordan kjennes det? "Jeg kjenner det ikke, har ikke følelsen av at jeg er gammel." - De kjører rundt med mat til eldre? "Jeg lever som jeg alltid har gjort, og nå syns jeg alt er så spennende." - De hadde ikke tenkt Dem alderdommen slik? "Jeg har aldri tenkt på alderdommen, aldri! Jeg har tatt alt som det kommer, bare fulgt med." (Ulstrup 1986:38)

Disse gamle kjennetegnes ved at de ikke har markert noen overgang i livet fra yrkesaktivitet til pensjonisttilværelsen. De har det privilegiet at de kan gjøre det de ønsker å gjøre uten å bli stoppet av noen aldersgrense eller av funksjonshemninger. Kanskje kan de beskrives som "ressurssterke", men da ikke først og fremst i betydningen godt utdannet med høy-status jobber, men i betydningen i sterke i det å oppleve kontroll over sine liv.

Mennesker med denne typen tilpasning til alderdommen vil trolig ta i bruk teknologi hvis det er i overensstemmelse med deres tidligere livspraksis. De som har hatt en skeptisk holdning til nye teknologiske produkter, vil trolig fortsette å ha det; de som er åpne for nye ting, vil trolig også være åpne for nye teknologiske produkter. De vil sannsynligvis følge med i utviklingen på sine interesseområder, også den teknologiske utviklingen.

De eldre som forholder seg på denne måten til sin alderdom, synes å ha en velfundert positiv tro på seg selv som gir dem mulighet til å møte teknologiinnføring uten å la seg slå ut av det nye. At noen av dem vil velge å la være å ta i bruk teknologi, er en annen sak.

Å være aktiv og "eldre"

Noen eldre som markerer at de er kommet over i en annen livsfase med et annet livsinhold og andre aktiviteter. De tar i bruk "eldretilbudene", reiser på pensjonistturer og markerer sin samhörighet og fellesskap med andre i samme aldersgruppe.

En beskrivelse av en som tilhører denne gruppen eldre, er hentet fra Danmark, fra folkelivsgranskeren Thomas Højrup. Den handler om Dagmar 65 år, pensjonist og aleneboende etter at mannen døde for 10 år siden:

"Alderen har svækket Dagmars fysiske ydeevne, men hennes disponible tid til "fritids"-aktiviteter er alligevel stedet. ... Ved at flytte ind til byen har hun dels fået kort afstand til supermarkedets "multi-service" og til foreninger hvor hun kan spille kort og lotterispil, og dels er hun kommet til at bo centralt mellem børn og søskende i omegnen. ... Dagmar har arbejdet hårdt hele livet. Hun har tjent mange steder, hun har fået otte børn, og hun har passet et hus med en stor husholdning og en syg mand. Dette understreker hun selv når hun fortæller om sitt nuværende liv. ... Dagmar regner seg til det arbejdende folk. Hun har som resten av familien slidt og slept seg gjennom et langt liv, og nu er det samfunnets tur til at hjelpe hende. Nu har hun rett til at nyde livet uden forpligtelser og uden dårlig samvittighed over at leve av det offentlige. Skal man forstå hvorfor hun nu føler, at hun med god samvittighed kan sove længe, spille kort og more sig om aftenen uden at yde noget arbejde, så er det nødvendig at se på hendes livserfaringer, som hun selv tolker dem. ...

Naboene kender Dagmar ikke meget til. De har heller ikke noget med hinanden at gøre. Hendes venter har hun iblandt de mennesker, hendes aktiviteter udenfor hjemmet bringer hende sammen med. Samtidig bor hun midt iblandt sin store familie. Vennerne har hun fra supermarkedet, fra lotterispillene og pensjonistforeningen. Dagmar kommer meget i Kvickly. Her køber hun både madvarer og tøj, her vasker hun sit tøj i automatvaskemaskinerne, og her spiser dagens middagsmåltid. Her mødes hun med vennerne for at snakke over en kop kaffe. Supermarkedet er et samlingssted, liesom købmandens baglokale er det ude på landet. Det er ikke bare pensjonister Dagmar kommer sammen med i supermarkedet, også personalet kender hun. ... Dagmar spiller meget gerne lotteri. Hun går til alle arrangementerne i nærheden. ... Dagmar tar gerne på pensjonistudflugt to eller tre gange årligt." (Højrup 1983:148-152)

Dagmar tilhører arbeiderklassen og hennes valg av pensjonistarenaer er trolig preget av dette. Identifikasjonen med en pensjonistrolle er imidlertid ikke særegen for arbeiderklassen. Det er bare arenaene som er forskjellige.

"Mange, der føler seg litt "finere" i byen, vil ikke bryde sig om at være sammen med dem, der kommer i supermarkederne, til lotterispillene, i pensjonistforeningene eller på aftenskolen. Nogle har deres egne mere "eksklusive" foreninger og omgangskretse."
(Højrup 1983:152)

Eldre som lever med denne tilpasningen til det å være gammel, vil trolig ta i bruk teknologi dersom den kan innpasses i deres eldrollerolle. For noen vil eldrollerollen innebære å ta avstand fra nye ting:

"Du vet vi er gamle, vi vil ikke ha alle disse nymotens greiene."
(Kvinne på et eldresenter i Oslo om moderne husholdsteknologi.)

For noen vil den innebære forestillinger om spesielle "eldreprodukter":

"Jeg kunne godt tenke meg å få meg en datamaskin hvis det var noen programmer som var beregnet på eldre." (Annen kvinne på et eldresenter i Oslo, om å ta i bruk ny teknologi.)

Noen ser eldresentrene som en mulighet til å få tilgang til ny teknologi ved at sentrene kan fungere som en slags kontortjeneste for de eldre, og ved at eldresentrene kan bli en vei inn i dataalderen for pensjonistene:

"I og med at dataalderen har innhentet oss, vil det være viktig å kunne mestre visse basisferdigheter på området. Kan vi ikke dette, vil vi bli "akterutseilt" og heller ikke i stand til å nyttiggjøre oss den teknologien som er tilgjengelig og som kan gjøre tilværelsen lettere for oss." (Deltaker i Prosjekt 67+ i Oslo)¹³

---

¹³ Sitatet er hentet fra prosjektrapporten "Prosjekt 67+. Et samarbeid mellom de eldre og Oslo kommune", gjennomført i 1988.

Å trekke seg tilbake fra livet

Denne holdningen til alderdommen er den som beskrives i uttrykket "gammel og mett av dage", og den innebærer en opplevelse av at en har sett og opplevd det en ønsker å se og oppleve, en tilfredshet med det en har gjort, og at en er rede til å avslutte.

Bertine:

"Det var verd å slita, både for mi eiga skuld og for borna sin del. Ein har gjort sitt beste. Eg hadde ikkje vunne meir. No føler eg at når tida mi er ute her, får eg koma vel heim. Det har i alle dager vore ynskjet mitt: Å få nå heim og samlast att med mine!." (Ulstrup 1986:73)

Fransiska, 79 år, Oslo:¹⁴

"Jeg elsker selve ensomheten; det å sitte i vinduet en solskinsdag og se på alt som vokser og lever, og filosofere over hvor uendelig komplisert og vakkert skaperverket er. Nyde freden og roen, og lukke ute alle menneskelige krav. Når du er alene, kan du få fred med døden, vente på den nesten med glede. Jeg sier til barna mine at hvis dere gråter når jeg er død, ødelegger dere alt."

Eldre som har et slikt forhold til sin alderdom, vil kanskje være lite motivert for å ta i bruk teknologi. Deres dager preges av refleksjon over livet og forberedelse til livets avslutning. Teknologi som representerer forstyrrelse, nye mestringskrav og omorganiseringer i hverdagen, vil de trolig forsøke å avvise eller unngå fordi de ikke ønsker ny teknologi inn i livet eller ikke mener de trenger det.

Å oppleve seg hindret og satt utenfor

En del eldre har negative opplevelser knyttet til det at de er blitt gamle. De opplever at pensjonistrollen setter dem utenfor aktive

---

¹⁴ Sitert fra Aftenposten aftennummer, lørdag 10. juni 1989.

samfunnssammenhenger eller at helsesvekkelse hindrer dem i å gjøre det de hadde ønsket å gjøre. Mangel på ressurser, helsemessig, økonomisk og sosialt, forårsaker en påtvunget passivitet og ensomhet, som de nok kan avfinne seg med, men som likevel oppleves vond.

Anna:

- Men du har pakket og gjort deg klar? "Her står tre koffertene som skal til Frelsesarmeen. Jeg er løst fra alt, for da bena begynte å svikte, skjønnte jeg at jeg var ferdig med livet. Da er det bare å sitte å vente på neste tårn."

- Hva gjør du her hjemme? "Jeg snakker med meg sjøl og med TVen." ... "Å gid så mange tårer jeg har felt her. Jeg kan sitte hele uka og grine, men så tenker jeg at nei, ta deg sammen litt, du har kanskje ei stund igjen å leve." ... "Det blir så trist å bare se veggene. En syns de holder på å ramle ned i hodet på en. Livet blir så trangt." (Ulstrup 1986:94)

Birgit:

"Jeg savner skrekkelig ikke å kunne orke mer her i livet. Skjønt jeg var på konsert i går og hørte verdens herligste fiolinkonsert av Brahms og Ojstrakh. Jeg er ikke trett av livet, jeg er glad i det. Det er bare kreftene som ikke strekker til." (Ulstrup 1986:119)

NN:

- Gleden i hverdagen nå? - Meningen? "Herregud, det syns jeg er såre lite, hvis jeg skal si hva jeg mener. Men det kommer av at jeg er ensom. Alle dør rundt meg, så jeg tenker på at den og den er død, nå er jeg 70 år sjøl. Og så er jeg syk, og uvilkårlig får en litt vonde tanker." - Men 70 år er ingen alder? "Nei, jeg vet det, men ta i betraktning at jeg har hatt veldig mange operasjoner. Jeg har gått inn og ut av sykehuset, inn og ut. Det er forskjell, vet De. En fremhever alltid at den og den er slik. Det mener jeg er overmennesker. En har ikke initiativ til å begynne med noe nytt i min alder". ... - Men har De lyst til å leve? "Somme tider har jeg ikke lyst. Den ene dagen er like grå som den andre, akkurat det samme, men jeg har vent meg til det." (Ulstrup 1986:81-82)

Astrid, 82 år, Oslo:¹⁵

"Jeg ble enke i 1980, men har hatt to gode venninner som jeg har hatt mye hygge med. Nå døde den ene i april, mens den andre er sterkt sykdomssvekket. Dermed blir jeg sittende fryktelig mye alene. Jeg syns det er så vanskelig å få kontakt med noen nye. ... Alle har så nok med seg selv og slektningene mine bor på Vestlandet og i Trondheim."

Liv, 72 år, Oslo:¹⁶

"Jeg har vært yrkesaktiv i 47 år. Året etter at jeg sluttet døde min mann. Nå har jeg ingenting igjen."

Denne opplevelsen av alderdommen synes knyttet til helsesvikt, til tap av eller lang avstand til nærstående og til mangel på oppgaver eller aktiviteter. En del mennesker som opplever alderdommen slik, vil trolig være motivert for å ta i bruk teknologi som kan bidra til å forandre den livssituasjonen de oppfatter som trist, f.eks. tekniske hjelpemidler som kan gjøre det lettere å leve med en funksjonshemming. Teknologi som letter framkommeligheten i samfunnet, som f.eks. heis i boligblokker og offentlige bygg, automatiske døråpnere, bedre tilrettelagt kollektivtransport og teleslynge i offentlige lokaler bl.a. i publikumsskranker, vil være viktige virkemidler for å redusere en uønsket passivitet som følge av helsesvekkelse.¹⁷

Noen eldre opplever at teknologiske produkter som radio og TV, er lyspunkter i hverdagen:

Oddvar, 75 år, Oslo:

"Jeg har vært enkemann i 30 år og har tilegnet meg et solid erfaringsgrunnlag når det gjelder ensomhet. ... Et tips til

¹⁵ Sitatet er hentet fra Aftenposten, aftennummer, lørdag 10. juni 1989.

¹⁶ Sitatet er hentet fra Aftenposten, aftennummer lørdag 10. juni 1989.

¹⁷ Et annet spørsmål er om ikke teknologiinnføring i en del tilfeller bidrar til å føre eldre inn i en uønsket passivitet fordi den stenger dem ute fra sosiale sammenhenger de ellers ville deltatt i. Dette spørsmål blir nærmere behandlet senere i rapporten.

likesinnede som ikke har så mange å prate med: Hør på radio og følg med i tiden og bruk den ikke til å syte og klage."

Gunnar, 65 år, Oslo:

"Jeg har vært skilt i 23 år og har hatt et lettere slag som har gått ut over bena og stemmebåndet. Derfor har jeg ikke vært ute av huset på syv år. ... Med TV og kryssord går dagen fort." ¹⁸

Agnes:

"Menneskene er blitt redd hverandre. Nå kunne jeg ikke leve uten TV-en." (Ulstrup 1986:77)

3.4. Konklusjon: Å mestre eller ikke - hva avgjør?

Et blick på den historiske utviklingen dagens generasjoner av eldre har opplevd i løpet sitt liv, viser oss at det å måtte forholde seg til ny teknologi, også teknologi som ikke er intuitivt forståelig, ikke er noe nytt for dagens eldre. For dem må telefonen og elektrisiteten ha fortonet seg minst like ny og i utgangspunktet ukjent og utforståelig som datamaskinen synes i dag. Moderne teknologi baseres på andre prinsipper for virkemåten enn tidligere tiders mekaniske og senere elektriske, men det å forholde seg til teknologi som de bare betjener, ikke forstår eller behersker, er ikke noe nytt fenomen for dagens eldre. I denne forstand er det altså ikke teknologien i seg selv som er forklaringen på hvorfor noen eldre mestrer ny teknologi og andre ikke gjør det.

Forklaringene må søkes andre steder.

Den finnes først og fremst i forholdet mellom teknologien og eldres hverdagsliv og livsbetingelser. Når teknologien ikke mestres, eller ikke tas i bruk, er det fordi den ikke er i overensstemmelse med eldres fysiske, sosiale og kulturelle forutsetninger. Det vil si:

---

¹⁸ Sitatene er hentet fra Aftenposten, aftennummer, lørdag 10. juni 1989.

- * at den ikke er utformet slik at den kan brukes av mennesker med redusert funksjonsevne, eller
- * at den har en bruksmåte og funksjon som ikke er i samsvar med innholdet i eldres hverdagsliv, eller
- * at den "opplæring" og oppjustering av det sosiale kunnskapslager som kreves for å mestre teknologien, ikke har funnet sted.

Det første dreier seg om teknologiens utforming, det andre om teknologiens formål eller funksjon, det tredje om de sosiale sammenhengene den innføres i. Og det er mulig å gjøre noe med dem alle. Virkemidler for å lette eldres mestring og bruk av teknologi, presenteres i neste kapittel.

4. VIRKEMIDLER TIL Å REDUSERE HINDRINGER FOR ELDRES BRUK ELLER MESTRING AV TEKNOLOGI

Når teknologiinnføring bestemt av andre, blir et problem for de eldre, og når eldre ikke kan ta i bruk eller lar være å ta i bruk teknologi som kunne økt deres livskvalitet, er det nødvendig å se på hvilke virkemidler som kan bidra til å redusere de hindringene som er årsak til dette. Tidligere i rapporten er hindringene presentert som et misforhold mellom eldres forutsetninger og teknologiens krav. I tråd med denne forståelsen, blir det to veier å gå dersom hindringene skal reduseres:

- * øke eldres kompetanse, eller
- * redusere teknologiens krav til sine brukere gjennom å tilrettelegge for og innebygge brukerforutsetninger.

Før disse to virkemiddeltypene utdypes, er det imidlertid nødvendig å se litt nærmere på hvilke veier teknologiinnføring for eldre går i dag. Generelt er det to prinsipielt forskjellige systemer som distribuerer teknologi til eldre eller innfører teknologi som eldre må forholde seg til: et "generelt" system og et "spesielt".

Det "generelle" systemet for distribusjon av teknologiske produkter, er markedet. Det består av produksjonsbedrifter, distributører, utsalgssteder og kjøpere. Forbrukerne er "kunder" som betaler det teknologiske produktet av egen lommebok eller som må forholde seg til at tjenesteytende bedrifter innfører teknologi for å øke sin fortjeneste.

Det "spesielle" systemet består av Folketrygden, staten som kunde, profesjonelle helsearbeidere, hjelpemiddelfirmaer, hjelpemiddelcentralene, som er under utbygging, og hjelpeapparatets andre formidlingskanaler som hørselssentraler, sykehus og primærhelsetjenesten. Her heter de teknologiske produktene "tekniske hjelpemidler for funksjonshemmede og eldre". Bare i de store byene finnes hjelpemiddelutvalg åpne for alminnelige kunder. Hjelpemiddelfirmaer finner det lite lønnsomt å administrere små bestillinger fra privatpersoner. Forbrukerne er "pasienter", "klienter" eller "brukere". De må søke om å

få tildelt et hjelpemiddel og deres behov for hjelpemiddelet må være attestert av helsepersonell: lege, fysioterapeut eller ergoterapeut. Prosessen tar tid. Til gjengjeld er hjelpemiddelet, bortsett fra egenandelen, betalt av Folketrygden, og det forblir trygdens eiendom, såsant det er over en viss verdi, og skal leveres tilbake når brukeren ikke har bruk for det lenger.

Dagens forhold mellom disse to systemene kan, grovt tegnet, beskrives slik: Eldres krav til teknologiske produkter, er i liten grad innebygget i produkter som retter seg mot det alminnelige marked. Løsninger på disse problemene er i stor grad henvist til det offentliges system for finansiering og formidling av "tekniske hjelpemidler for funksjonshemmede". Lite hensyn til eldre er ivaretatt av "det generelle" og mye er henvist til "det spesielle". Noen eksempler: For lite tastatur på telefonen suppleres med "kjempeknotten" som både er lettere å se og lettere å betjene. Melkekartongenes styrke- og førlighetskrevende åpningsmåte suppleres med et hjelpemiddel for funksjonshemmede: melkekartongåpneren. Komfyren kan spesialtilkobles en sikkerhetsbryter som slår av platene etter en viss tid.

Dagens system der de generelle løsningene i liten grad ivaretar hensynet til eldre, fører til at kostnaden overføres til de spesielle løsningene og betales av de eldre selv (i form av egenandeler, eller ved egenbetalt kjøp av hjelpemidler) eller av det offentlige. Dersom hensyn til eldre i større grad var ivaretatt i det generelle systemet - vanlige produkter på det vanlige marked, ville kostnadene fordeles på en langt større brukergruppe. Sannsynligvis ville kostnadene også kunne reduseres dels fordi produktene kunne omsettes på et større marked og dels fordi en del av dem trolig ikke ville være spesielt dyrere i produksjon.

Nedenfor presenteres noen virkemidler som kan bidra til at teknologi som formidles via det generelle systemet, blir mer tilrettelagt også for eldre brukere.

4.1. A tilrettelegge for eldres forutsetninger

A tilpasse teknologiens krav til et bredere spekter av brukergrupper gjennom også å tilrettelegge for eldre, kan i prinsippet skje på to måter: gjennom at teknologiprodusentene og distributørene ser behov for en slik tilpasning, f.eks. for å nå et framtidig "eldremarked" der eldregruppen både er flere i antall og dessuten har bedre økonomi som følge av at flere har tilleggspensjoner,¹⁹ eller gjennom at offentlige myndigheter stiller bestemte krav ved innføring av teknologi.

Øke produsentenes kunnskap om eldres forutsetninger

Produsenter og distributører av teknologi som de ønsker skal nå eldremarkedet, må på et eller annet vis få innhentet kunnskap om hvilke krav som må stilles til deres produkter for at de skal være egnet for eldre. Dette kan gjøres på flere måter:

En vanlig metode for å skaffe kunnskap om potensielle brukere eller kunder, er markedsanalyser. Markedsmessig etterspørsel forutsetter imidlertid kjøpekraft. For eldre vil det ikke nødvendigvis være sammenheng mellom de produkter de kunne nyttiggjøre seg og deres økonomiske evne til å anskaffe seg disse. En annen ulempe ved denne typen undersøkelser er at de ikke nødvendigvis fanger opp all potensiell etterspørsel fordi svarene som gis ofte vil være begrenset av kjennskapen til hva som allerede finns på markedet. Dermed avdekkes ikke mulige nye produkter.

En annen måte er å supplere den teknologiske fagkunnskap med spesiell kunnskap om brukergruppen, enten formell - annen type fagkunnskap, f.eks. ergonomi, sosiologi eller psykologi, eller uformell - kunnskap formidlet av spesielt "kompetente brukere". Dette kan kalles for "brukerorientert teknologiutvikling".

---

¹⁹

Dette ser vi at skjer i USA, der f.eks. både banker og forretninger er opptatt av eldregruppen blant kundene og deres bruk av og erfaringer med automatisert betalingsformidling.

En tredje måte er direkte brukermedvirkning i produktutviklingsprosessen. Ved at brukerne trekkes inn i utviklingsprosessen kan deres ønsker og behov legges inn som premisser for produktresultatet og ved at brukere utprøver prototyper kan deres erfaringer bidra til å forbedre produktet før det settes i produksjon.

Offentlige godkjenningsordninger

Krav formidlet gjennom offentlige godkjenningsordninger kan utformes på to måter:

* Gjennom krav til produktets standard:

Krav til produktets standard og utforming kan formidles via en offentlig godkjenningsordning etter bestemte retningslinjer, en form for funksjonskrav til teknologiske produkter. En slik godkjenningsordning kunne ivaretas av bransjen selv, f.eks. gjennom et bransjeråd eller en klagenemd, eller den kunne ivaretas av et offentlig organ, f.eks. en parallell til godkjenningsordningen for elektriske apparater.

* Gjennom krav til prosessen produktet utvikles gjennom:

En kunne tenke seg at en offentlig godkjenningsordning for teknologiske produkter til salg på det alminnelige marked, i stedet for å stille krav til produktet, stilte krav til produktutviklingsprosessen.

Krav til prosessen produktene utvikles gjennom vil f.eks. dreie seg om brukerorientering eller brukermedvirkning i utviklings- og utprøvningsfasene.²⁰

---

²⁰ Disse problemstillingene er mer utførlig behandlet i andre rapporter fra dette prosjektet.

Produsentansvar eller offentlig kontroll

Argumentet for at teknologiprodusentene frivillig skal få bestemme i hvor stor grad de vil innrette sine produkter i forhold til eldres forutsetninger for å ta dem i bruk, er at eldregruppen i Norge som i andre vestlige land (og også i utviklingslandene) vil bli en tallmessig stor gruppe. Som følge av bedre pensjonsordninger, både offentlige og private, vil også flere av dem ha en bedre personlig økonomi enn tidligere generasjoner pensjonister.

Flertallet vil ha en aktiv første alderdomsfase uten å være for mye hemmet av helsereduksjoner. Framtidens pensjonister vil ha opparbeidet sin livsform og sitt sosiale kunnskapslager i en tid med andre forbruksmønstre og andre produktspektere enn tidligere pensjonistgenerasjoner. Det er ikke urimelig å tro at de både vil være villig til og ha økonomi til å investere i varer og tjenester som kan øke deres livskvalitet i hverdagen.²¹

Samtidig viser befolkningsframskrivninger at det er den eldste pensjonistgruppen som øker mest, og det er i denne gruppen de fleste med helsesvekkelser befinner seg. I denne gruppen ligger altså et stort brukerpotensiale for teknologi som kan kompensere for eller begrense uheldige konsekvenser av helsesvekkelse og funksjonshemming. Ikke alle vil ha privatøkonomi til å finansiere slike, slik at det offentlige også i framtiden vil måtte være den kunden markedet retter seg mot.

I stor grad vil eldre etterspørre de samme produkter som andre aldersgrupper f.eks. innenfor fritids-, underholdnings- og husholdningsteknologien, og måtte forholde seg til den samme

---

²¹

Det vil være et framtidig diskusjonsspørsmål i hvor stor grad alderdommens helsesvekkelser skal sees som en naturlig livsfase der det er den enkeltes oppgave å organisere livet sitt i tråd med de hensyn som følger av denne, eller om de skal sees som funksjonshemninger og kompenseres gjennom offentlige tiltak. At så stor grad av tiltak og tjenester for eldre er offentlig organisert og finansiert, kan trolig sees på bakgrunn av at de eldre tradisjonelt har vært en økonomisk svakstilt gruppe. Ettersom dette forhold er i ferd med å endre seg, vil nok også synet på eldres rett til tjenester og tiltak utelukkende i kraft av alder, endres.

infrateknologien - samfunnsinnebygd teknologi - som resten av befolkningen; og spørsmålet er om denne teknologien er tilgjengelig, anvendelig og aktuell for eldre, dvs. tilpasset Eldres forutsetninger.

Fordi eldre er i en annen livsfase enn andre aldersgrupper, vil de rimeligvis etterspørre en del produkter, varer og tjenester, som følge av dette, f.eks. produkter som kan øke tryggheten i forhold til helseskader og ulykker f.eks. trygghetsalarm og automatstyrte kokeplater, og i forhold til faren for innbrudd eller overfall som innbruddsalarm, sikkerhetslåser, dør/porttelefon, eller produkter som kan kompensere for redusert funksjonsevne, f.eks. husholdningsapparater, heiser, automatiske døråpnere, varmekabler i fortau og inngangsparti som kan overflødiggjøre snømåking.

Argumenter for en offentlig styrt tilpasning av teknologiske produkter til Eldres forutsetninger, er

- * at også eldre mennesker har rett til produkter som er tilpasset deres evner og forutsetninger, eldre utgjør en naturlig del av befolkningen,
- * at dersom teknologien ikke også tilpasses Eldres forutsetninger, så vil dette bidra til å utelukke eldre fra sosiale sammenhenger de ville vært en naturlig del av,
- * at dersom teknologiprodusentene ikke tar ansvaret med å tilpasse produktene også til Eldres forutsetninger, så vil dette føre til at det offentlige hjelpeapparatet må gripe inn med kompensasjonstiltak.

Offentlig inngripen i form av produktkrav kan ofte oppfattes negativt av produsentene. Imidlertid kan produktkrav som fører til bedre og mer anvendelige produkter, også gi produsentene en markedsfordel gjennom et kvalitativt bedre produkt som kan nå ut til større markedsgrupper.

4.2. Å øke eldres kompetanse

Som presentert tidligere, dreier kompetanse til teknologimestring seg om to forhold: evner og kunnskap. Eldre menneskers fysiske og intellektuelle evner må i denne sammenhengen stort sett betraktes som faktorer som ikke kan påvirkes gjennom virkemiddelbruk.

Medisinsk behandling og deriblant medisinsk teknologi, kan selvfølgelig bedre, kanskje reparere, helsesvikt og derigjennom gjøre det lettere for eldre å mestre teknologiinnføring. For de som ikke får, eller ikke kan nyttiggjøre seg et slikt tilbud, vil problemstillingene knyttet til mestringen være de samme. Personlige tekniske hjelpemidler kan (delvis) kompensere funksjonshemninger og derigjennom redusere evnemessige hindringer for å mestre teknologiinnføring. Imidlertid vil ikke medisinsk behandling og tekniske hjelpemidler kunne forhindre aldringens kroppslige reduksjoner eller utsette aldringsprosessen evig.

Kunnskapen, og ikke minst kjennskapen til teknologien, kan derimot økes. Virkemidlene her er først og fremst informasjon og opplæring, samt det å gjøre teknologien nær, familiær og lett tilgjengelig.

Bruksanvisning og opplæring

Teknologiprodusentene kan bidra til å øke eldres kunnskap om bruk av teknologi ved å legge arbeid i bruksanvisninger og brukerveiledninger slik at disse blir skrevet på norsk og i et brukerspråk, ikke i et teknologisk fagspråk, at skrifttypene er store nok til at de kan leses av synshemmede og gjerne at bruksanvisningene er illustrert.

Formidlere og distributører av teknologiske produkter og tjenesteytende bedrifter som innfører teknologi f.eks. banker og postverket, kommer gjerne i nærmere kontakt med potensielle brukere. De har dermed anledning til å drive mer personlig veiledning, opplæring og oppfølging, f.eks. i form av personlig instruksjon eller lær-å-bruke-kurs.

For fortjenesteorienterte bedrifter vil dette imidlertid fortone seg som et kostnadsspørsmål der det sentrale er hvorvidt en investering i veiledning og opplæring gir tilstrekkelig uttelling i form av økt omsetning. Ikke alltid kommer eldregruppen heldig ut av en slik vurdering. Mange av dagens gamle eldre ser ut til å foretrekke å gå i skranken og snakke med personale når de skal heve penger og betale regninger, og motstår iherdig bankenes mange forsøk på overtalelse og press (gjennom gebyrer) i retning av bruk av automatiserte banktjenester. Kostnadene ved bruk av personale er kanskje likevel ikke så store at bankene finner det bryet (eller kostnadene) verdt å gå grundigere til verks og gi eldre mennesker opplæring i bruk av minibank:

"Denne generasjonen er jo på vei ut. Ressursene ville ikke stå i forhold til resultatene om vi satset på å lære opp de gamle eldre. De som blir eldre heretter, vil forstå å bruke alle typer moderne banktjenester." (ansatt på markedsavdelingen i en bank)

Også det offentlige hjelpeapparatet kommer i nær kontakt med potensielle teknologibrukere eller eldre som opplever en påtvunget teknologiinnføring. Hjelpeapparatet bruker allerede i dag, ressurser på å motivere, tilpasse og lære opp eldre til å bruke tekniske hjelpemidler. Mange formidler imidlertid at de ikke har tid nok til gjøre dette i det omfang som er nødvendig for at hjelpemiddelinnføringen skal bli vellykket.

Med dagens dystre perspektiver på den framtidige personalsituasjonen i omsorgstjenestene, sammenholdt med framtidig hjelpebehov, har hjelpeapparatet nok liten kapasitet til å bidra med opplæring i teknologimestring på andre samfunnsområder. En større grad av teknologiinnføring i privat og offentlig tjenesteyting, uten at de som innfører teknologien gir også eldre brukere tilstrekkelig kompetanse til å mestre teknologiinnføringen, vil kunne føre til et økt press på hjelpeapparatet både til å gi den kompetanseoppbyggingen teknologiførerne har unnlatt å gi, og til å måtte utføre oppgaver de eldre ikke mestrer fordi de ikke mestrer teknologiinnføringen. Når f.eks. nærmiljøets betjente bankfilial erstattes med automater uten at banken gir sine eldre kunder hjelp til å mestre automatene, vil dette raskt resultere i at hjemmehjelpen må påta

seg opplæringsoppgaven eller overta økonomihåndteringen for de gamle, med de følger dette måtte ha både for hjelpeapparatets kapasitet og for de eldres selvstendighet og selvrespekt.

En tilleggsbemerkning i denne forbindelse: Det ser ut til at for eldre, som for andre aldersgrupper, betyr det sosiale nettverk mye både for motivasjonen til å ta i bruk nye teknologiske produkter og for hjelp til å lære seg å mestre dem. Denne nettverksbaserte informasjonen og opplæringen er imidlertid ikke så lett å angripe metodisk.

Kjennskap, nærhet og alminneliggjøring

Å gi eldre nærhet til aktuelle teknologiske produkter, dreier seg først og fremst om å gjøre dem lettere tilgjengelige.

Med dagens system der mange tekniske produkter som kan lette eldres hverdagsliv, henvises til et spesialsystem - Folketrygdens og det tilhørende formidlingsapparat for hjelpemidler for funksjonshemmede og eldre, kreves det også spesialkunnskap for å skaffe seg kjennskap til disse produktene. I stor utstrekning er det fagpersonalet i hjelpeapparatet som besitter denne fagkunnskapen. Potensielle brukere har i liten grad kjennskap til hvilke produkter (hjelpemidler) som kan være nyttige for dem. Spørsmålet er om eldres mangel på slik kjennskap fører til at etterspørselen etter produktene ikke står i forhold til sitt potensiale. Dersom produktene ble formidlet gjennom det alminnelige formidlingsapparatet - markedet, ville trolig kjennskapen til dem øke betydelig.

Helsepersonellet som ble intervjuet i dette prosjektet, var opptatt av alminneliggjøring av hjelpemidlene for funksjonshemmede og eldre, og så for seg "hjelpemiddelbutikken" midt i byens handlegate eller "hjelpe-middelavdelingen" på supermarkedet. Når behovet for spesielle hjelpemidler oppsto, ville eldre vite hvor de skulle gå for å finne løsninger, de kunne bruke tid til å se hva som fantes på markedet og de kunne prøve ut hjelpemidlene på stedet.

4.3. Oppsummering - Å fjerne eldres hindringer og motstand mot teknologi

Så langt har denne rapporten trukket fram hvilke krav teknologiske produkter bør tilfredstille for at de skal være anvendelige for eldre. Kravene dreier seg om å imøtekomme de spesielle hensyn som følger av at aldringen medfører helsesvekkelse og at en del eldre dermed er funksjonshemmede, og de som følger av at dagens eldre er vokst opp i en tid med en helt annen teknologi enn dagens. Rapporten har også pekt på virkemidler som kan bidra til at teknologiske produkter blir mer anvendelige for eldre som brukergruppe. Dette dreier seg om å drive teknologiutvikling innrettet mot brukerforutsetninger, enten via brukerorientert produktutvikling eller brukermedvirkning i teknologiutviklingen, eller gjennom offentlige krav til produktenes standard.

Utgangspunktet har altså vært at hindringer som ligger i veien for eldres mestring og anvendelse av teknologi, bør fjernes fordi de representerer en motstand som virker negativt på eldres livskvalitet. Det er imidlertid grunn til å stille spørsmålstegn ved dette utgangspunktet. Det er kanskje slik at det som framstår som uhensiktsmessig teknologimotstand fra de eldres side, i virkeligheten dreier seg om motstand mot sosiale endringer som de eldre opplever som uønskede. Resten av rapporten skal belyse dette.

5. TEKNOLOGIINNFRØRINGENS KONSEKVENSER FOR ELDRES HVERDAGSLIV

5.1. Teknologisk endring og sosial endring

Hverdagslivet består av menneskelig handling innenfor ytre rammer av sosial og materiell struktur. Teknologien kommer inn i hverdagslivet som redskap i handlinger, som produkter i den materielle strukturen og som rasjonalitet i den sosiale strukturen. (Cronberg 1986 og 1987)

Teknologien muliggjør nye handlingsalternativer i en rekke situasjoner. De nye handlingsalternativene har imidlertid ikke identiske konsekvenser med de gamle. Noen mennesker vil oppleve at de gamle handlingsalternativene ga effekter som de så som mer ønskelige.

Teknologimotstand er derfor ikke nødvendigvis en motstand mot teknologien i seg selv, men et ønske om å opprettholde handlemåter som gir andre gevinster. For å forstå dette er det nødvendig å forstå innholdet i hverdagslivet og dets handlinger.

5.2. Hverdagslivets handlinger

Handlinger kan deles i tre typer: formålsrasjonelle handlinger, menings/symbolhandling, og emosjonelle handlinger. Disse tre handlingstypene kan også sees som tre aspekter ved handlinger. Spesielt i hverdagslivet er handlingstypene sammenvevd. Det uttrykte formålet er en del av handlingens hensikt, men handlingen har også andre hensikter og effekter. Det uttalte formålsrasjonelle inngår som en del i hverdagslivets handlinger, men handlingene inneholder gjerne alle tre handlingsaspektene; de er formålsrasjonelle - gjerne til og med flere formål - samtidig uttrykker de følelser og mening i hverdagen. Matlaging er en formålsrasjonell handling, samtidig kan den være et uttrykk for kjærlighet og omtanke for familien, og måten den tilberedes og serveres på, symboliserer f.eks. hvilken plass måltidene har i familien, f.eks. middagen som samlingsstund, eller hvilken klasse familien tilhører,

f.eks. ved å ikke spise på kjøkkenet, men alltid å dekke i stua med sølvbestikk og linservietter²².

Hverdagslivets handlinger har altså gjerne flere hensikter og effekter, hvorav noen er mer legitime enn andre. Hvilke handlingsbegrunnelser som er mest legitime er normbestemt og kulturavhengig. Et gjøremål er derfor ikke alltid hva det gir seg ut for å være. Vi har en tendens til å gi formålsrasjonelle begrunnelser for handlingene i hverdagslivet (Nørve 1983), men om det er den formålsrasjonelle begrunnelsen som er den mest legitime i en situasjon, så behøver det ikke være den som er den viktigste for aktøren.

Den teknologiske rasjonalitet er en formålsrasjonalitet. Teknologi innføres i hverdagslivet som redskaper i handlinger som framstår som formålsrasjonelle og som faktisk også er det, men som langt fra bare er formålsrasjonelle, eller langt fra bare har det uttalte formålet. Teknologiinnføring tar utgangspunkt i det uttalte formålet med handlingen. Det kan lette gjennomføringen av dette. Imidlertid kan det samtidig føre til at det blir umulig å få gjennomført handlingens andre formål eller oppnå dens uttalte konsekvenser.

Konsekvenser av teknologiinnføring for kvaliteten i eldres hverdagsliv, skal konkretisere ved å ta utgangspunkt i noen sentrale handlinger i eldres hverdagsliv.

5.3. Eldres hverdagsliv

Som beskrevet forholder eldre mennesker seg til sin alderdom på ulike måter.

Noen markerer ingen overgang til en pensjonistfase eller en alderdomsfase, eller brudd med tidligere oppgaver og aktiviteter. De fortsetter med den livspraksis de alltid har hatt. Disse, som ikke definerer seg

---

²² Kirsten Danielsen (1980) har vist hvordan de gamle damene på Frogner i Oslo opprettholder sin status som borgerlige fruer ved å holde fast på disse måltidsritualene selv om de er blitt enker og alene.

selv som "eldre", har egentlig ikke noe typisk "eldrehverdagsliv", og skiller seg dermed ikke fra resten av befolkningen. For noen vil imidlertid livspraksisen være mer preget av at den er innarbeidet i en annen tid.

Noen eldre trekker seg tilbake og forbereder livets avslutning. Det er ikke så lett å si hva som spesielt preger deres hverdagsliv. Kanskje er det refleksjonene? Gjennomgang av livet, forsøk på oppsummering, på å gjøre opp status, tanker om det som skal komme? I et slikt perspektiv betyr kanskje hverdagslivets gjøremål ikke annet enn underordnede trivialiteter.

De eldre som går inn i eller påtvinges en eldrollerolle, enten som aktiv bruker av eldretilbudene eller som passiv og satt utenfor, representerer trolig to ytterpunkter på en skala der kanskje de fleste eldre kan plasseres. I den grad det finnes noe typisk "eldre-hverdagsliv" er det deres hverdagsliv. Det kan se slik ut:

Enke 74 år, Lillehammer:

En vanlig dag begynner med at hun står opp ganske tidlig, mellom 6 og 7, så tar hun sin insulinsprøyte og spiser litt før hun går opp og legger seg igjen. Der tar hun sine andre medisiner. Etter at hun har tatt disse, skal hun helst ligge i ro en time, og da pleier hun å lese litt, selv om synet er litt varierende pga. sukkersyken. Etter at hun har hvilt, står hun opp og spiser frokost. Så pusler hun litt i huset, henter posten og sitter med et håndarbeid. Deretter går hun gjerne ut en tur. Hun kommer ikke så langt for hun er dårlig til beins, så hun rusler gjerne litt i hagen. Hun blir svimmel når hun bøyer seg, så om hun skal luke, må hun sette seg rett ned på rompa. Deretter lager hun middag, vasker opp og hviler middag. Så sitter hun en stund og ser på TV, hun er interessert i idrett, spesielt fotball. Det blir ensomt mange ganger, sier hun, men jeg forsøker å fylle tiden med noe positivt. Av og til kommer ungene på besøk. Siste gang, forrige mandag, var datteren på besøk. En svigerinne som bor bare 20 meter unna, stikker innom av og til,

hun er også alene. Tirsdager og torsdager er hun på dagsenteret knyttet til sykehjemmet.

Enkemann, 79 år, Lillehammer:

En vanlig hverdag arter seg slik: Han står som regel opp ca. kl. 8.30. Da spiser han frokost og henter posten. Det blir som regel en bytur hver dag og da pleier han å handle. Ca. kl.13.00 er det middag, den lager han alltid selv, og er det ikke poteter, så er det ikke skikkelig middag. Etter middag hviler han; han pleier ikke å sove, men sitter i en stol og slapper av. Klokka 16.30 er det kaffe og kl. 19.00 kveldsmat. Han titter som regel litt på TV hver eneste kveld.

Gammel dame på Frogner i Oslo:

"Jeg står opp kl. 9.00 hver dag, for da er avisene kommet, og så hører jeg ni-timen mens jeg stiller istand og lager frokost. Jeg tar alltid maten med meg inn i spisestuen. Min mann og jeg har aldri spist på kjøkkenet, og hjemme var det helt utenkelig. ... Jeg hører radio mens jeg spiser frokost. Så titter jeg litt i avisen. ... Etter at jeg har spist frokost, kikker jeg mere på avisen, kler meg og rydder bort. Ved 11-tiden går jeg ut for å handle. Jeg er ute og handler hver dag, så sant været tillater det. De er så søte i forretningene her i strøket. ... Jeg går ut og handler mellom 11 og 12 for da er det ikke så fullt i forretningene. Når jeg kommer hjem fra handlerunden trekker jeg en kopp te på engelsk vis. Det lærte jeg i England og siden har jeg alltid drukket te på den måten. Når jeg er drikker te, spiser jeg ofte en kjeks, for så blir jeg ikke sulten før senere på ettermiddagen. Jeg er ikke vant til å spise middag før sent på ettermiddagen. Hjemme hos mine foreldre spiste vi middag sent. Min mann og jeg spiste heller ikke før ved 5-6 tiden. Det gjør jeg nå og. Jeg lager alltid ordentlig middag selv om jeg er alene. Jeg liker å lage mat. Jeg bruker også meget tid i løpet av

dagen til å stelle blomstene mine. Jeg tar på dem. De liker det og trives.

Om sommeren hender det at jeg tar en tur i Frognerparken om formiddagen. Sammen med en venninne. ... Det er så deilig å bare sitte der i solskinnet. Om vinteren går jeg bare ut for å handle. Skal jeg på besøk, tar jeg drosje, selv om det er skrekkelig dyrt. Jeg liker ikke å gå ut etter at det er blitt mørkt. Har jeg besøk, er det helst om formiddagen. Da sitter vi i stuen og jeg serverer sherry og småkaker. Det er ikke ofte jeg har gjester. En venninne som bor i villaen tvers over gaten, er jeg hos av og til. ... Jeg ser meget på TV, men det er så mange programmer jeg ikke liker. Da slår jeg av og kikker litt i avisen i stedet. Min sønn kommer på besøk lørdag formiddag. Enkelte ganger kjører vi til Frognerseteren restaurant og spiser eplekake. Det gjorde jeg som ung og. ... Jeg er glad i hjemmet mitt. Jeg trives her med alle de pene tingene som omgir meg. Dagene faller ikke så lange selv om jeg er meget alene."

(Danielsen 1980:50-52)

Dagene til disse eldre menneskene er kjennetegnet ved at de hverdagslige gjøremålene tar stor plass, og de strukturerer hverdagen. Handleturen eller spaserturen er dagenes aktiviteter utenfor hjemmet, men til gjengjeld gjennomføres de jevnlig, gjerne daglig. Et stille og regelmessig liv.

Også for de mer aktive eldre, er handlerunden, den daglige turen ut av hjemmet for å gjøre innkjøp, betale regninger, poste brev, hente trygden osv. en viktig ingrediens i dagliglivet, slik det framgikk av beskrivelsen av Dagmars hverdagsliv. Bare for de aller dårligste har ikke handlerunden noen plass i hverdagen. Helsesvekkelse kombinert med vanskelige boforhold, f.eks. det å bo i femte etasje uten heis, hindrer dem i komme utenfor døra. Avhengighet og isolasjon blir resultatet.

Teknologiens konsekvenser for eldres hverdagsliv, kan belyses nettopp med utgangspunkt i handlerunden. Handlerunden har en uttalt hensikt: å gjøre innkjøp, men den har også flere andre hensikter og konsekvenser. Spørsmålet er hvordan handlerundens forskjellige konsekvenser, effekter

og utbytte påvirkes av teknologiinnføring rundt og i varehandel og betalingsformidling.

Endringen i transportmiddelbruk, fra beina og hesten til stadig mer bruk av privatbilen, har muliggjort transport over langt større avstander til rimelig tid. Privatbilen har gjort det mulig å bryte tilknytningen mellom bolig og nærbutikk: folk kan handle i butikker som ligger lenger unna hjemmet, men som må ha parkeringstilbud, kan handle større kvanta og greier selv å få transportert varene hjem.

Dypfryseren og kjøleskapet har gjort det mulig å oppbevare matvarer i større kvanta i "ferskvareform". Tidligere tiders konserveringsmetoder innebar en bearbeiding og kvalitativ endring av produktet.

Dette gjør det mulig å begrense innkjøpenes hyppighet og det har muliggjort plassering av butikkene (kjøpesentrene) utenfor de tradisjonelle by- eller bygdesentra, der tomteprisene er lavere og butikkene kan bli tilsvarende større.²³

Samtidig har de tjenesteytende næringene forsøkt å begrense utgiftene gjennom teknologiinnføring som erstatning for personlige service, gjennom selvbetjeningsbutikker og automatisert betalingsformidling: minibank, girokasse og kortbetaling.

Endringer i handelsstrukturen har ført til svikt i inntektsgrunlaget for de små nærbutikkene, en del er lagt ned, mange butikker har sluttet å ha tilbud om varebringning.

Spørsmålet var altså hvordan disse teknologiske endringen har innvirkning på handlerunden og den betydning for eldres livskvalitet. Det er derfor nødvendig med en gjennomgang av de ulike konsekvensene handlerunden har:

---

²³ Det vil selvfølgelig være gjenstand for diskusjon hvorvidt privatbilen skal sees som det som muliggjorde kjøpesentrene eller hvorvidt kjøpesentrene har framtunget et større behov for privatbil. Denne diskusjonen må sies å ligge utenfor dette prosjektet.

5.4. Handlerundens betydning for kvaliteten i eldres hverdagsliv

Handlerundens formålsrasjonelle begrunnelse

Handlerundens viktige og uttalte hensikt er å få gjort innkjøpene, betalt regningene osv. Handlerunden representerer en av hverdagslivets tunge og fysisk slitsomme arbeidsoppgaver fordi varer veier mye og er tunge å bære.

Eldre som har tilgang til bil, enten ved at de kjører selv eller ved at noen kjører dem, slik at de kan komme seg til butikksentrene, har fått et utvidet tilbud i form av et større utvalg av varer, kanskje også billigere, innenfor et mer begrenset område og dels lettere tilgjengelig. Selv om det kanskje mer er forårsaket av hensynet til handlevognen enn hensynet til rullestolen, synes det å være slik at de nye, moderne butikksentrene, er tilgjengelige for bevegelseshemmede. For mennesker med redusert bevegelsesevne, men med tilgang til transport for seg selv og for varene, vil det trolig oftest oppleves som en fordel at innkjøpene kan utføres på ett, lett tilgjengelig sted.

Tilgang til privatbil er imidlertid ofte en forutsetning for at kjøpesentrene kan benyttes. En undersøkelse fra Transportøkonomisk institutt (0020/1988) viser at 59% i aldersgruppen 70-74 år har tilgang til bil i husholdningen, 39% i samme aldersgruppe har selv førerkort. De tilsvarende tallene for aldersgruppen 67-69 år er 66% og 57%, og for aldersgruppen 60-66 år 82% og 58%.²⁴ (Haukeland og Ølnes 1988)

Levekårsundersøkelsen 1987 viser en tilsvarende reduksjon i andelen med tilgang til bil i de øvre aldersgruppene.

---

²⁴ Data fra Reisevaneundersøkelsen 1984/85

 ANDEL ELDRE ETTER HVORVIDT DE SELV ELLER NOEN ANDRE I HUSHOLDNINGEN
 DISPONERER PERSONBIL, I FORHOLD TIL ALDER OG KJØNN

Aldersgruppe:	Andel med personbil i husholdningen:		
	<u>Menn:</u>	<u>Kvinner:</u>	<u>Totalt:</u>
80-96 år:	33,5	17,8	23,9
65-79 år:	70,7	44,5	55,9
50-64 år:	89,4	82,3	87,2

I tilgang til bil i husholdningen er det store forskjeller både mellom kjønnene og mellom aldersgruppene.

Forskjellen mellom aldersgruppene er trolig først og fremst en kohortforskjell. De eldste har i mindre grad hatt og brukt bil selv da de var yngre. Bare 5% av informantene i TØIs undersøkelse har gitt opp aktiv bilkjøring, 12% tilhører hushold som tidligere har hatt bil, mens 54% aldri har hatt bil i husholdet. Dette betyr at andelen eldre med tilgang til bil, vil øke i framtiden. Det betyr sannsynligvis også at andelen som tidligere har hatt tilgang til bil, vil øke fordi det også vil være flere som slutter å kjøre bil av helsemessige årsaker. Totalt vil trolig andelen med tilgang til bil, være høyere enn i dag.

Forskjellen mellom kjønnene er minst blant de middelaldrende og skyldes trolig to forhold: både at kvinnene i denne aldersgruppen selv er mer aktive som bilkjørere/eiere, men også at deres bilkjørende menn i større grad er i live.

Mangel på biltilgang er noe som først og fremst rammer de eldste og spesielt kvinnene. Særlig når en tidligere biltilgang faller bort, kan tapet føles stort ettersom hverdagslivet er innrettet på biltilgang, og isolasjon kan bli resultatet.

"Det var hardt å miste mann, bil og sjåfør på en gang. Jeg var i sjokktilstand og mistet taleevnen." (74-år gammel kvinne)

Konsekvenser av den teknologiske utviklingen i og rundt varehandelen for handlerundens formålsrasjonelle begrunnelse avhenger altså om eldre har tilgang til de ressurser som forutsettes av forbrukere i moderne dagligvarehandel.

Handlerundens betydning for sosial kontakt

Handlerunden tilfredstiller de to viktige kriterier for sosial samhandling: den gir et møtested - butikken - og noe å møtes om, en legitim grunn for samhandling.

Handlerundens sosial kontakt er ikke nødvendigvis en nær eller personlig kontakt, men en form for daglig "småprat" om "løst og fast" - et geografisk nært sekundærnettverk, til forskjell fra et kanskje mer geografisk spredt primærnettverket som består av familie og nære (gamle) venner. Dette sekundærnettverket er bygget rundt de hverdagslige gjøremålene i hjemmets nære omgivelser, i naboskapet og bydelen eller grenda. Møtestedet kan være nærbutikken, torget eller parken i nærheten, men det kan også gjerne være kjøpsenteret slik Kvickly er det for Dagmar i beskrivelsen over eller Jens Evensen i Vikasenteret er det for mange av de eldre som bor i området Ruseløkka-Skillebekk i Oslo. Forutsetningen for mange eldre er imidlertid tilgjengelighet uten krav til bil.

Den sosiale kontakten i sekundærnettverket henter ofte sin legitimitet nettopp fra det forhold at den er en bieffekt av de andre gjøremålene. En går ut for å handle og treffer noen på veien, tar en kopp kaffe på kafeen eller møtes på torget etter at innkjøpene er gjort. Innkjøpene er (tilsynelatende) det primære, møtet og den sosial kontakten det sekundære. Det at man er ute i felles ærend, gir imidlertid legitimitet til å kommentere og snakke om forhold knyttet til dette ærendet, f.eks. "dyrere nå igjen", "glatte veier", "fint vær" eller "kjøttdeig på tilbud".

Hvor viktig gjøremålet er, kan illustreres med dette sitatet fra en som nok også tenker på større gjøremål enn bare innkjøpene.

Svein, 83 år:

"Eg saknar ein oppgåve, noko problem å løysa. Eg har ikkje noko slag. Men gudskjelov, eg er frisk og rørig, så eg kan jo gå ut, men når ein ikkje har noko å gjera? Eg har den innstillinga at ein skal ha eit ærend om ein skal ut." (Ulstrup 1986:80)

Selv om bank- og butikkpersonale kan fortelle om eldre som liker å slå av en prat i forbindelse med at de utfører sine ærender, skal en være forsiktig med å trekke den slutning at eldre mennesker er så ensomme at den sosial kontakten med kjøpmannen eller personale bak skranken i banken og på posthuset, er et surrogat for "egentlig" sosial kontakt, at de ikke har primærnettverk og erstatter dette med sekundærnettverk.²⁵ For mange av dagens eldre er det en omgangsform de har med seg helt fra sin barndom, oppvekst og hatt med seg størstedelen av sitt voksne liv. Det synes som en kultuell tradisjon for denne generasjonen at slike praktiske gjøremål utføres i en atmosfære av mellommenneskelig kontakt. Hvis stadig flere av disse dagliglivets gjøremål skal utføres uten mellommenneskelig samhandling, men gjennom betjening av en automat, kan dette føre til at eldre føler seg fremmedgjort fordi det bryter med deres kulturelle koder.

Handlerundens betydning for sosial kontroll

Det sekundære nettverket er også et utgangspunkt for sosial kontroll, i dette tilfelle et positiv sosial kontroll som uttrykker omsorg.

---

²⁵ Levekårsundersøkelsen 1987 viste at selv blant de eldste har 3/4 barn og bare 1% har sjelden kontakt med sine barn. Over 1/4 av de eldste eldre ser barna sine daglig og ytterligere 1/4 ser dem ukentlig. De aller fleste eldre har også gode venner utenom familien på stedet der de bor. Blant de aller eldste er andelen med venner på stedet, lavest, men selv i denne aldersgruppen har 3/4 venner i nærheten.

Kirsten Danielsen og Åsmund Langsether har undersøkt boforhold, nærmiljø og aktivitetsmønster i to bydeler i Oslo. Sitatet nedenfor beskriver Sagene og Bjølsen:

"De fleste eldre har en forretning de oppsøker daglig. Kjøpmennene har en stabil kundekrets. Besøksfrekvensen blir relativt hyppig når antallet forretninger den enkelte handler i er få. Det gir grunnlag for god kontakt mellom betjening og kunder. De fleste kjenner kjøpmannen sin, og kjøpmannen kjenner kunden. "Vi har mange faste kunder her som vi kjenner godt, og særlig de gamle. De vil gjerne prate. Og vi føler ansvar, kan du si. Er det noen vi ikke har sett på noen dager, ringer vi gjerne opp." (Danielsen og Langsether 1987:134)

Danielsen og Langsether framhever disse forretningene som en form for "lokal offentlighet der det flyter informasjoner mellom og om folk. Dette synes å bidra til at folk blir kjente og "holder øye" med hverandre uten å omgås." (Danielsen og Langsether 1987:135)

Handlerunden er altså med på å gjøre det mer trygt for enslige eldre å bo i eget hjem. Noen - kjøpmannen eller naboene - vil legge merke til det dersom de ikke dukker opp på noen dager, og undersøke om det skyldes at de ligger hjemme og er blitt syke eller har vært utsatt for en ulykke.

For at handlerunden skal kunne fylle denne funksjonen, kreves regularitet og nærhet, i motsetning til anonymitet og sporadiske besøk. Kjøpmannen eller de andre kundene, må kjenne enkefru Hansen av utseende og vite at hun pleier å handle hver dag, for å kunne registrere dersom hun plutselig blir bort i tre dager. Helst bør kontakten også være så god at enkefru Hansen forteller når hun skal reise bort og besøke datteren sin en uke. I de store selvbetjeningsbutikkene eller kjøpesentrene blir kundene lett anonyme, og dersom ikke sekundærnettverket da kan fylle denne tilsynsfunksjonen, oppstår et behov for erstatning, f.eks. i form av trygghetsalarm, et behov som gjerne rettes til hjelpeapparatet.

Handlerundens betydning for personlig identitet

I et samfunn som verdsetter selvstendighet og uavhengighet høyt, vil det å kunne gjennomføre egne innkjøp og holde orden på egen økonomi, være viktig for selvstendigheten og selvrespekten²⁶. Det å være i stand til å gjennomføre hverdagslivets formålsrasjonelle gjøremål, har dermed betydning for ens identitet som menneske. Som nevnt over, fører en kombinasjon av helsesvekkelse og vanskelige boforhold, til at en del eldre ikke er i stand til å gjennomføre en handlerunde fordi de ikke er i stand til å komme seg ut av egen bolig. Større grad av teknologiinnføring i boligbyggingen og boligutbedringen, i form av heiser og automatiske døråpnere, vil kunne øke tilgjengeligheten for eldre med bevegelseshandicap. Det samme vil annen bygningsteknologi som varmekabler i fortau og ved inngangspartier.

Handlerunden kan imidlertid også ha betydning for å bekrefte og opprettholde en sosial identitet som tilhørende en bestemt sosial klasse. Det gjøres gjennom måten handlerunden gjennomføres på. Kirsten Danielsen har beskrevet dette i sin studie av gamle damer på Frogner i Oslo (Danielsen 1980):

Mange av de gamle damene framhevet innkjøpsrunden som dagens viktigste gjøremål. Til denne innkjøpsrunden kler de seg med omhu, før de går ut til de mange høyt spesialiserte forretningene og kjøper en kotelett, et lite stykke ost eller en bit fisk. Ved å handle i disse forretningene der de er kjent av innehaverne som hilser og spør vennlig hvordan det står til, ved å bruke og få anerkjennelse for sin kunnskap både om matvarenes kvalitet og om måten å handle på, får de bekreftet sin identitet. Etter hvert som de gamle damenes sosiale verden er blitt mindre, får disse handlerundene større betydning for identitetsbekreftelsen. Derfor er det viktig at handlerundene skjer ofte, noe som reduserer behovet for langvarig oppbevaring av mat, og det er viktig at de gjøres i forretninger som kan bekrefte kvinnenens identitet.

---

²⁶ Viktigere for kvinner enn for menn? Menn mer vant til å få maten servert? Viktigere for menn enn for kvinner - kvinner mer vant til å ha en mann som tar hånd om økonomien?

For at en slik identitetsbekreftelse kan la seg gjennomføre, kreves en kulturell samforståelse og inneforståthet med kulturelle koder. Identitetsbekreftelse er avhengig av at omgivelsene kjenner og tolker signalene riktig. I dette ligger en sterk begrensning i hvor en kan hente sin identitetsbekreftelse. For de gamle damene på Frogner er den avhengig av at de ferdes steder der de blir respektert for det de har vært i kraft av sin **avdøde mann** og som de formidler via sin spesialkunnskap. Kirsten Danielsen referer at de gamle damene unngår en bestemt forretning på Frogner, til tross for at det er en eksklusiv forretning, fordi det i denne forretningen kreves at en må handle meget og at en er noe.

Denne identitetsbekreftelsen er helt avhengig av samhandling mellom mennesker som begge kjenner og bruker de riktige kulturelle kodene, den kan altså bare gjennomføres i forretninger som yter personlig service. All innføring av automatiserte tjenester, vil ødelegge mulighetene til sosial identitetsbekreftelse.

5.5. Oppsummering - handlingers tilsiktede og utilsiktede konsekvenser

Denne diskusjonen har forsøkt å peke på at teknologiinnføring i hverdagslivet, der teknologi innføres som redskap rettet mot legitime og formålsrasjonelle handlinger, kan ha som utilsiktet konsekvens at mulighetene til å gjennomføre eller få utbytte av handlingenes andre formål og konsekvenser, begrenses eller ødelegges.

Det er ingen grunn til å tro at dette skyldes ond vilje, snarere skyldes det det sosiale fenomen som teoretikere som Merton og Popper beskriver (Merton 1967 og Popper 1972), nemlig såkalte "unintended consequences of social action". Nettopp fordi teknologien er redskap i formålsrasjonelle handlinger, er det lett å overse at den legitime og formålsrasjonelle begrunnelsen for en handling i hverdagslivet, ikke er den eneste eller den viktigste.

Eksemplet som er brukt for å belyse dette, er handlerunden -den daglige turen ut av hjemmet for å gjøre innkjøp og ordne andre nødvendige ærend,

som å ta penger ut av banken eller betale regninger. Handlerundens formålsrasjonelle begrunnelse er nettopp å få utført disse ærendene. I tillegg har handlerunden betydning for sosial kontakt, sosial kontroll og for identitetsbekreftelse. Disse effektene av handlerunden oppnås nettopp gjennom det at de er bieffekter av en handling som har et legitimt, rasjonelt formål.

Er teknologiinnføring ønskelig?

Spørsmålet om hvorvidt teknologiinnføring er ønskelig, er egentlig umulig å besvare entydig.

Hverdagslivets handlinger består i **handlekraft** - adgangen til redskaper, det å vite at de finnes og å kunne ta dem i bruk, og i **handlingsrom** - den tidsmessige, sosiale og romlige organiseringen av hverdagslivets handlinger, sier Tarja Cronberg. (Cronberg 1986 og 1987)

Problemstillingene i rapporten har dreid seg om:

- teknologiens tilgjengelighet for eldre mennesker, altså de fysiske-praktiske, sosiale og kulturelle mulighetene for eldre mennesker til å ta i bruk teknologiske produkter i hverdagslivet - deres handlekraft i forhold til teknologiske produkter,
- teknologiens konsekvenser for organiseringen av eldres hverdagsliv, altså teknologiens påvirkning på eldre menneskers handlingsrom.

Teknologiinnføring kan øke eldre menneskers handlekraft f.eks. gjennom tekniske hjelpemidler som kan redusere eller kompensere for konsekvenser av helsesvekkelse. Teknologiinnføring kan utvide eldre menneskers handlingsrom, f.eks. gjennom bygningsteknologi som gjør det mulig for funksjonshemmede eldre å komme seg ut av sitt hjem.

Men teknologiinnføring kan også redusere eldre menneskers handlekraft ved å stille nye kompetansekrav som eldre verken har fysisk helse eller

sosialt kunnskapslager til å mestre. Og teknologiinnføring kan redusere eldre menneskers handlingsrom gjennom å frata dem arenaer der de kan fungere med sin kulturelle, historisk bestemte, bakgrunn eller arenaer som er betydningsfulle for deres livskvalitet, og derigjennom skape behov for innsats fra et offentlig hjelpeapparat, f.eks. trygghetsalarm, hjemmehjelp til å utføre innkjøpene og hjemmehjelp som erstatning for annen sosial kontakt²⁷).

Teknologiinnføring i Eldres hverdagsliv er ikke enten positiv eller negativ. Den kan være begge deler, på flere måter:

For noen eldre kan en type teknologiinnføring oppleves som udelt positiv, mens andre oppfatter den samme teknologiinnføringen som negativ. Rapporten her har pekt på noen faktorer som kan virke inn på denne opplevelsen: helsemessige og andre ressurser, livsform, kulturell bakgrunn, kunnskapsgrunnlag og erfaringer.

Andre typer teknologiinnføring innebærer et større dilemma: De eldre kan oppleve sin egen teknologibruk som positiv innenfor gitte betingelser. Samtidig opplever de at generell utbredelse av slik teknologiinnføring, har negative konsekvenser. Et godt eksempel er TVen. For eldre kan TV være underholdning, tidsfordriv, selskap og en representant for verden utenfor som kommer inn til en som ikke kan komme ut. Samtidig oppfatter eldre TVen som en hindring for å opprettholde det mønster for sosial kontakt som de er vant til fra sin oppvekst og som de helst ville holde fast ved. De peker på at de ikke tør å komme på uanmeldte besøk av redsel for å forstyrre mitt i et TV-program, og på at folk har så nok med TVen at de ikke lenger behøver å gå ut for å få opplevelser.

Når en skal vurdere konsekvenser av ulike typer teknologiinnføring, er det viktig å holde fast ved at hverdagslivets handlinger ikke er ensidig formålsrasjonelle, men også har emosjonelle og symbolske aspekter, og at de uttalte formålene slett ikke alltid er de eneste eller de viktigste hensiktene med en handling. Teknologiinnføring som ensidig retter seg mot

---

²⁷ NB. Hjemmehjelpen som sosial kontakt fungerer kanskje nettopp fordi den legitime grunnen til deres besøk er det rasjonelle formålet - å gjøre rent.

handlingers uttalte, legitime formål, vil kunne ødelegge mulighetene for å oppnå handlingenes andre konsekvenser, noe som kan få drastiske, om enn utilsiktede, følger for hverdagslivets kvalitet. Ved teknologiinnføring i hverdagslivet gjelder det altså å gripe allsidigheten i hverdagslivets handlinger, for på denne måten å kunne forutsi teknologiinnføringens konsekvenser, helst før de oppstår.

LITTERATUR

- Amundsen, Berg,
Kåss, Norum og
Sundby (red.) 1980: Medisinsk leksikon, Tiden Norsk Forlag,
Oslo.
- Barth, Erling 1987: Funksjonshemmede i Norge, En analyse av
antall, helse og levekår på grunnlag av
Helseundersøkelsen 1985. Rapport nr. 6 -
1987, Gruppe for helsetjenesteforskning og
Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon.
- Beckmann, Svante 1987: "Vad er hushållsteknik?" i Tid . boende .
teknik, En forskarantologi från prosjektet
Teknik som lokal verklighet. Redaktør Lars
Ingelstam. Byggforskningsrådet, Stockholm.
- Berger, Peter og
Luckmann, Thomas 1966/79: .. Den samfundsskabte virkelighed, Lindhardt og
Ringhof, Viborg.
- Cronberg, Tarja 1986: Teorier om teknologi og hverdagsliv
Cronberg, Tarja 1987: Det teknologiske spillerum i hverdagen, Nyt
fra samfundsvidenskaberne, København.
- Danielsen, Kirsten 1980: Borgerskapets diskrete sjarm.
Identitetsforvaltning blant gamle damer på
Frogner. Hovedoppgave, Insitutt for
samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Danielsen, Kirsten og
Langsether, Åsmund 1987: Gammel i storby, boforhold, nærmiljø og
aktivitetsmønstre. INAS-rapport 4/87,
Institutt for sosialforskning, Oslo.
- Dyrholm, Inger-Lise 1987: Gammel kvinde - ny verden, Første udgave,
Næstved.
- Fliflet, Helland,
Nygaard og Eknes udatert Er det mandag eller juni i dag? ALDERS-
DEMENS, brosjyre utgitt av Støtteforeningen
for aldersdemente og deres pårørende, i
samarbeid med Statens Eldreråd.
- Gilly, M.C. og
Zeithaml, V.A. 1985: "The Eldery Consumer and Adoption of
Technologies" i Journal og Consumers
Research, Vol.12, December 1985, s.353-357.
- Gullestad, Marianne 1988: Teknologi, hverdagsliv og kulturanalyse. En
sosialantropologs refleksjoner, Innlegg på
konferansen "Ny teknologi - en utfordring
for samfunnsforskning" Røros 20-22. april
1988.

- Guntvedt, Odd og Solem, Per Erik 1983: Aldring. Sosiale og psykologiske synsmåter. NKS-forlaget i samarbeid med Norsk Gerontologisk institutt.
- Haber, P.A. 1986: "Technology in Aging" i The Gerontologist, Vol.26, nr.4, 1986, s.350-357.
- Haukeland, Jon Vidar og Ølnes, Synnøve 1988: På gammel reise fot, Rapport nr 0020/1988, Transportøkonomisk institutt, Oslo.
- Holter, Harriet og Kalleberg, Ragnvald (red.) 1982: Kvalitative metoder i samfunnsforskning, Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.
- Hompland, Andreas 1988: "Å vera gamal i år 2000" i Aldring & Eldre 4:1988
- Høyrup, Thomas 1983: Det glemte folk, Institutt for europæisk folkelivsforskning og Statens Byggeforskningsinstitut.
- Merton, Robert 1967: On Theoretical Sociology, The Free Press, New York/London.
- Nørve, Siri 1983: "Det er så praktisk! Om funksjonelle begrunnelser i hverdagslivet." Sosiologi i dag, 4/83.
- Popper, Karl 1972: Conjectures and Refutations, Routledge and Kegan Paul, London, Melbourne and Henley, 4.utgave.
- Robinson, Livingston & Birren: 1984: Aging and Technological Advances, Plenum press, New York and London.
- Seim, Sol 1988: Tenåringen blir voksen og eldre. Intelligens og personlighetstesting fra 13 til 30 til 60 år. NGI Rapport 8-1988, Norsk Gerontologisk institutt, Oslo.

- Solem, Per Erik udatert Teorier for sosial aldring. Med bakgrunn i tilbaketrekningsteorien og aktivitetsteorien, Norsk Gerontologisk institutt, Oslo.
- Sørensen, Knut 1988: Hva kan sosiologien lære oss om teknologien? STS-arbeidsnotat 3/88, Senter for Teknologi og Samfunn, Universitetet i Trondheim.
- Statistisk Sentralbyrå 1983: Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81.
- Ulstrup, Åshild 1986: Det grenseløse livet, Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Zeithaml V.A. og Gilly, M.C. 1987: "Characteristics Affecting the Acceptance of Retailing Technologies: A Comparison of Elderly and Nonelderly Consumers" i Journal of Retailing, Vol.63, N.1, Spring 1987.
- Østerberg, Dag(red) 1978: Handling og samfunn, Sosiologisk teori i utvalg, Pax forlag, Oslo.